

Politika Obrenovića od 1878. do 1903. godine

Marušić, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:379318>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski sveučilišni studij povijesti (jednopedmetni)

Ivan Marušić

Politika Obrenovića od 1878. do 1903. godine

Diplomski rad

Zadar, 2016.

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Diplomski sveučilišni studij povijesti (jednopedmetni)

Politika Obrenovića od 1878. do 1903. godine

Diplomski rad

Student/ica:
Ivan Marušić

Mentor/ica:
Izv. prof. dr. sc. Milorad Pavić

Zadar, 2016.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivan Marušić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Politika Obrenovića od 1878. do 1903. godine** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 15. prosinca 2016.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Razdoblje prije 1878. godine	3
2.1. Stvaranje srpske autonomije	3
2.2. Vladavina ustavobranitelja	5
2.3. Povratak Obrenovića	6
3. Vladavina Milana Obrenovića	10
3.1. Početak srpske neovisnosti	10
3.2. Međunarodne okolnosti	14
3.3. Vladavina naprednjaka	15
3.4. Timočka buna i njezine posljedice	17
3.5. Srpsko-bugarski rat	19
3.6. Politika Milana Obrenovića nakon rata 1885. godine	21
4. Vladavina Aleksandra Obrenovića	29
4.1. Dolazak na prijestolje	29
4.2. Uvođenje diktature	32
5. Političke stranke u Srbiji	37
5.1. Narodna liberalna stranka	37
5.2. Napredna stranka	39
5.3. Radikalna stranka	42
6. Zaključak	46
7. Literatura	50
8. Sažetak	52
9. Summary	53

1. Uvod

Diplomski rad pod naslovom „Politika Obrenovića od 1878. do 1903. godine“ bavit će se poviješću politike srpske dinastije Obrenovića u razdoblju od stjecanja srpske neovisnosti 1878. godine pa do nestanka dinastije 1903. godine. Radom će se pokušati pokazati političku situaciju u Srbiji koja je bila pod njihovim vodstvom. Veći dio rada se koncentrira na vladavinu Milana Obrenovića i njegovog sina i nasljednika Aleksandra. U radu će se pokazati njihov stil vladavine, njihov velik utjecaj koji su imali u političkim odnosima u zemlji. Također, obrađivat će se programi političkih stranaka u Srbiji. Napredna, Liberalna i Radikalna stranka bit će prikazane posebno, a o njihovom djelovanju govorit će se kroz cijeli rad. U prvom poglavlju istražiti će se politika kneza, a kasnije i kralja Milana, njegovo djelovanje nakon stjecanja srpske neovisnosti, pa sve do njegove abdikacije 1889. godine. Slijedi poglavlje o njegovom sinu kralju Aleksandru, koji uzima vlast u svoje ruke 1893. godine, te vlada do svoje tragične smrti 1903. godine. Zadnje poglavlje će govoriti o političkim strankama koje su neizostavne kada se govori o politici dinastije Obrenović.

Cilj mi je ovim radom pojasniti i osvijetliti taj dio srpske povijesti, razdoblja u kojem je Srbija stekla svoju neovisnost, te u kojem se izgrađivala kao država i društvo. Pri tome ću se poslužiti relevantnom literaturom i izvorima koji su mi bili na raspolaganju. Literatura koju sam koristio je većinom iz vremena socijalističke Jugoslavije, a tu su i one knjige koje su prvo izdanje imale i prije tog razdoblja. Temeljna literatura je knjiga *Istorija srpskog naroda* koja je djelo više autora, a poslužila mi je za postavljanje okvira za cijeli rad. Sljedeća knjiga koja mi je bila važna za ovaj rad je knjiga *O političkim strankama u Srbiji XIX veka* autora Dragoslava Jankovića, koja je važna za prikaz političkih stranaka u Srbiji 19. stoljeća. Istom problematikom se bavi i knjiga Jaše Prodanovića *Istorija političkih stranaka i struja u Srbiji*. Od novijih autora zanimljiva je knjiga Latinke Perović *Između anarhije i autokratije. Srpsko društvo na prelazima vekova (XIX-XXI)* u kojoj autorica daje novi prikaz tadašnjih događaja, te nudi drukčije interpretacije političkog života Srbije, kritički se osvrćući na prikaze tih događaja u dotadašnjoj srpskoj historiografiji. Na istom je tragu i knjiga Olge Popović-Obradović *Kakva ili kolika država. Ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX-XXI veka*. U literaturi sam nailazio na pisanje datuma većinom prema julijanskom kalendaru, ali sam

u radu odlučio pisati prema suvremenom gregorijanskom kalendaru. Od izvora koristit ću Ustave iz 1869., 1888., 1901. i 1903. godine.

2. Razdoblje prije 1878. godine

2.1. Stvaranje srpske autonomije

Na početku 19. stoljeća Srbija je još bila pod vlašću Osmanskog carstva, kao jedna od pokrajina. Taj dio carstva iz kojeg će nastati moderna Srbija bilo je područje Smederevskog sandžaka, poznatijeg pod nazivom Beogradski pašaluk, koji je imao određenu samoupravu. Na tom području će izbiti Prvi srpski ustanak 1804. godine, kojim započinje razdoblje borbi za stjecanjem što veće autonomije i na kraju neovisnosti Srbije. U tom razdoblju Osmansko Carstvo se nalazi u velikoj krizi, nemoćno da kontrolira svoje teritorije. Najveći problem Carstvu su predstavljale skupine janjičara koji su bili odmetnici od središnje vlasti u Carigradu. Oni će 1801. godine u Beogradu preuzeti vlast, ubivši nakon toga i beogradskog vezira. Od tada beogradskim pašalukom vladaju četvorica dahija, janjičarskih glavarara. Dahije počinju s terorom prema lokalnom stanovništvu, ukidaju srpsku autonomiju, povisujući poreze i davanja uz upotrebu nasilja. Povod izbijanju ustanka u veljači 1804. godine bilo je ubijanje stotinjak ljudi, većinom knezova, pa je događaj poznat pod nazivom „sječa knezova“. U tom prvom ustanku kao vođa se nametnuo Đorđe Petrović, poznatiji kao Karađorđe, koji je i utemeljitelj istoimene dinastije. Do sredine 1804. godine cijeli Beogradski pašaluk je bio oslobođen od janjičara, te započinje dugogodišnja borba s Osmanskim Carstvom. U toj borbi na srpskoj strani je bila Rusija, ali nakon 1807. godine Rusi sklapaju primirje s Turcima, pa Karađorđe traži nove saveznike u Beču i Parizu. Na kraju Srbija nije uspjela dobiti autonomiju, već je turska vojska ponovno zauzima 1813. godine bez većeg otpora. Vođe ustanka, među kojima je bio i Karađorđe, sklanjaju se u Austriju.¹

Nakon ponovnog povratka Turaka u Srbiju, dolazi do novog povećanja poreza i kuluka, a teror je uzimao sve više maha. U strahu od moguće pobune naroda, turski upravljači su gledali da likvidiraju narodna starješine kao što su učinili i dahije prije prvog ustanka. Uz to su željeli natjerati narod na predaju oružja. U takvim okolnostima javlja se ideja o novom ustanku, na čijem se čelu ovaj put našao Miloš Obrenović, vojvoda iz prvog ustanka koji je i nakon 1813. godine ostao u Srbiji i bio obor-knez. Miloš je

¹ Dukovski, 2005., 65-68.; *Enciklopedija Jugoslavije*, 1968., s.v. „Srbi“.

utemeljitelj dinastije Obrenović koja će vladati Srbijom velikim dijelom 19. stoljeća. Njegova strategija kao vođe Drugog ustanka bila je borba protiv domaće turske vlasti, a ne i protiv središnje vlasti u Carigradu, pa stoga ustanici nisu napadali gradove. Tijekom ustanka Miloš je pregovarao s turskim predstavnicima u Srbiji uspjevši dobiti usmeno obećanje srpske autonomije. Porta je te srpske težnje nastojala suzbiti, a i sam Miloš je imao svoje protivnike koji su se željeli domoći vlasti. Među njima je bio Karađorđe koji je, vjeruje se, po Miloševu naređenju ubijen 1817. godine. Osmansko Carstvo je cijelo vrijeme odbijalo priznati Srbiji autonomiju unatoč prisiljavanju od strane Rusije. Tek su se Jedrenskim mirom iz 1829. godine Turci obvezali poštovati odredbe mira iz Bukurešta potpisanog još 1812. godine. Osmansko Carstvo je naposljetku hatišerifima iz 1830. i 1833. godine dalo Srbiji status autonomne kneževine s nasljednim knezom, a određene su i njezine granice.²

Miloševa vladavina se ističe po tome što je ukinuo feudalizam, dajući seljacima njihovu zemlju, te je centralizirao i birokratizirao kneževinu. I prije i poslije stjecanja autonomije u Srbiji su izbijale bune zbog Miloševe despotske vladavine. Najpoznatija je bila Miletina buna 1835. godine koja je rezultirala donošenjem Sretenjskog ustava iste godine. Miloševa oporba nastojala je smanjiti njegovu moć uz pomoć ustava, pa se zbog toga ta skupina političara naziva ustavobranitelji. Prema Ustavu iz 1835. godine vlast kneza bila je ograničena, uveden je Savjet čije je članove birao knez, a dijelili su zakonodavnu i izvršnu vlast. Nakon nekoliko mjeseci Sretenjski ustav se ukida jer njime nisu bile zadovoljne Rusija i Osmansko Carstvo. Nakon toga donosi se novi Ustav iz 1838. godine, poznat pod nazivom „turski ustav“, pošto je bio nametnut od strane sultana. Njime je kneževa vlast ograničena Savjetom, koji je brojio 17 članova. Članovi su mogli biti smijenjeni samo kad bi Porta utvrdila odgovornost za neku ozbiljnu krivicu. Turski ustav je prihvaćen u veljači 1839. godine, a nakon nekoliko mjeseci Miloš je abdicirao i otišao u progonstvo. Nakon toga na prijestolje stupa Milošev sin Milan, koji nakon mjesec dana formalne vladavine umire, te ga nasljeđuje 17-godišnji brat Mihailo. Zbog njegove maloljetnosti, Srbijom su devet mjeseci vladali Namjesnici, dok će Mihailo vlast preuzeti 1840. godine. Namjesnici, koji se smatraju prvom ustavobraniteljskom vladom, dobili su podršku naroda smanjujući porez, što će im koristiti u njihovoj borbi s pristalicama Obrenovića. Već na samom početku vladavine kneza Mihaila počinju njegove borbe s ustavobraniteljima, čiji su prvaci morali otići u

² Dukovski, 2005., 68-69.; *Enciklopedija Jugoslavije*, 1968., s.v. „Srbi“.

emigraciju. Unatoč tome Mihailov režim nije bio učvršćen, a unutar samih pristalica Obrenovića bilo je onih koji su radili za Mihaila dok su drugi bili za njegova oca Miloša. Uz to Mihailove reforme i apsolutistički način vladanja nisu se sviđali javnosti. Velike sile su intervenirale u korist ustavobraniteljskih prvaka u emigraciji pa se oni vraćaju 1842. godine u Srbiju. Uslijedila je Vučićeva buna nazvana po svom vođi Tomi Vučiću Perišiću, koja je bila uperena protiv kneza Mihaila. Zbog svega toga, knez Mihailo je bio prisiljen napustiti zemlju, a ustavobranitelji su za novog kneza proglasili Aleksandra Karađorđevića, sina ubijenog Karađorđe. Time za dinastiju Obrenović započinje razdoblje progonstva koje će se završiti 1858. godine, kada Miloš Obrenović ponovno bude pozvan na srpsko prijestolje.³

2.2. Vladavina ustavobranitelja

U Srbiji su nakon odlaska Obrenovića od 1842. pa sve do 1858. godine, stvarnu vlast imali ustavobranitelji. Knez Aleksandar nije imao političkog autoriteta, a ni Porta ga u početku nije priznavala kao nasljednog kneza. Ustavobranitelji nisu za svoje vladavine provodili značajnije reforme. Godine 1844. donesen je građanski zakon. Razvijano je školstvo i otvarane nove škole, te je reguliran status činovnika, čiji je položaj sada bio mnogo bolji. Za vrijeme ustavobraniteljske vlade Obrenovići su na čelu s Milošem gledali kako da se vrate na vlast, pa je u tu svrhu organizirano nekoliko buna i zavjera, od kojih je najpoznatija Katanska buna iz 1844. godine. Iste godine je nastao i plan vanjskopolitičke ekspanzije Srbije Ilije Garašanina, jednog od ustavobraniteljskih prvaka. Cilj tog plana je bio obnova Dušanovog carstva, nakon raspada Osmanskog carstva u Europi.⁴

Nakon Krimskog rata 1856. godine jačaju napetosti između kneza Aleksandra, koji nije želio biti samo nemoćna figura, i vođa režima. Tu političku krizu pratila je gospodarska i društvena kriza, što je produbilo nezadovoljstvo u narodu. Obrenovići su još aktivnije radili na svom povratku u zemlju, dok se Rusiji i Francuskoj nije sviđala sve veća naklonjenost ustavobranitelja austrijskom utjecaju. Istovremeno, i javnost je 1858. godine tražila da se Miloš Obrenović vrati na vlast, a ustavobranitelji su putem atentata namjeravali ukloniti Aleksandra Karađorđevića. Narodna skupština poznata pod

³ Dukovski, 2005., 129-130.; *Enciklopedija Jugoslavije*, 1968., s.v. „Srbi“.

⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, 1968., s.v. „Srbi“.

nazivom Svetoandrejska, u kojoj su većinu činili liberali, zatražila je ostavku kneza Aleksandra Karađorđevića, te je donijela odluku o proglašenju knezom Miloša Obrenovića u prosincu 1858. godine. Iste godine završava ustavobraniteljska vladavina.⁵

2.3. Povratak Obrenovića

Knez Miloš se u dobi od 80 godina vratio početkom 1859. godine u Srbiju. Njegova kratka vladavina do jeseni 1860. godine bila je obilježena borbom za širenje srpske autonomije. Miloš je krenuo u aktivniju politiku na Balkanu, što se nije sviđalo Austriji koja je željela spriječiti njegov dolazak na vlast. Protiv Miloševog povratka na vlast bila je i Porta, ali je pod pritiskom Rusije i Francuske priznala Milošev izbor i ostavku kneza Aleksandra. Kad je došao na vlast nastojao je vladati samovoljno, dok u vanjskoj politici zauzima oštrij stav prema Osmanskom Carstvu. Odmah na početku svoje vladavine odbija priznati Ustav iz 1838. godine, traži iseljavanje muslimana iz gradova i za svoju obitelj pravo nasljeđivanja na srpskom prijestolju. Nakon kratke vladavine Miloš Obrenović umire u rujnu 1860. godine, a na prijestolju ga nasljeđuje sin Mihailo.⁶

Knez Mihailo je vladao od 1860. do 1868. godine čija je vladavina obilježena nastojanjem da od Srbije napravi južnoslavenski „Pijemont“, te kao lidera balkanskih naroda u ratu za oslobođenje od Osmanskog Carstva. Odmah na početku svoje vladavine proglasio je pravo na nasljeđivanje dinastiji Obrenović, bez prethodnog odobrenja Porte. Kako bi ostvario svoje vanjskopolitičke ciljeve prvi korak je bio oslobađanje srpskih gradova od osmanske vojske. Istovremeno, Ilija Garašanin, koji je od 1861. do 1867. godine ministar vanjskih poslova, obnavlja svoje tajne organizacije, koje su se prostirale od Vojne krajine i Dalmacije, pa sve do Albanije i Bugarske. Cilj tajnih organizacija je bio putem propagande potaknuti ljude na ustanak protiv Osmanskog Carstva. Na unutarnjem planu Mihailo se želio osloboditi vlasti Porte, pa je nizom zakona stavio van snage Ustav iz 1838. godine. Državni savjet koji je nekada dijelio vlast s knezom izgubio je svoju moć, pa je sada knez sam postavljao i smjenjivao članove. Zakonom od 1862. godine ministri odgovaraju izravno knezu. Tim načinom knez Mihailo je stvarao svoj režim, a u tome je imao potporu kod konzervativaca, prije

⁵ Isto, s.v. „Srbija“.

⁶ Čubrilović-Ćorović, 1938., 6-9.

svega Ilije Garašanina kao predsjednika vlade i Nikole Hristića, ministra unutarnjih poslova. Počinje se s organiziranjem narodne vojske, koja je bila jednostavnija i jeftinija od redovne vojske, ali ne i jednako učinkovita, što će se najbolje pokazati u ratovima protiv Osmanlija.⁷ Za svoju vanjsku politiku Mihailo je imao veliku podršku u Rusiji, koja je željela pad Osmanskog Carstva. U tu svrhu knez sklapa savez s Crnom Gorom, Grčkom, Rumunjskom i bugarskim revolucionarima u Bukureštu u razdoblju 1866. – 1868. godine s ciljem rušenja Osmanskog Carstva u Europi. Pitanje osmanske vojske u srpskim gradovima pokrenuto je incidentom kada su osmanski vojnici ubili jednog srpskog dječaka u Beogradu 1862. godine, što je izazvalo međusobne sukobe. Intervencijom velikih sila izbjegnuta je veća eskalacija nasilja. Konačno je problem riješen 1867. godine kada osmanska vojska napušta kneževinu Srbiju, te joj predaje gradove: Beograd, Šabac, Smederevo i Kladovo.⁸

Nakon ubojstva kneza Mihaila 1868. godine na srpsko prijestolje dolazi maloljetni knez Milan Obrenović. On je bio izabran intervencijom vojske, a pripadao je obitelji Obrenović, kao unuk Jevrema Obrenovića, brata kneza Miloša. Zbog njegove maloljetnosti, zemljom je upravljalo Namjesništvo koje su činili Milivoje Blaznavac, Jovan Ristić i Jovan Marinović. Velike sile priznale su kneza Milana za srpskog vladara, dok je Porta odobrila nasljedno pravo dinastiji Obrenović. Poučeni ranijim iskustvom vladarskog apsolutizma, Namjesništvo je odlučilo donijeti novi Ustav iz 1869. godine.⁹ Tim tzv. „namjesničkim“ Ustavom povećana je moć Narodne skupštine, koja sada dijeli zakonodavnu vlast s knezom. Ustav je donesen bez dogovora s Osmanskim Carstvom što pokazuje koliko je Srbija u to vrijeme bila de facto neovisna država, vodeći politiku neovisno od Porte. Zbog slabosti vladara u ovo vrijeme slabi i utjecaj Srbije kao predvodnice balkanskih naroda u borbi protiv Osmanskog Carstva. Odnosi s Rusijom nisu bili bliski kao prije, a sve je počelo u zadnjim godinama vladavine kneza Mihaila, kada on smjenjuje Iliju Garašanina u kojem je Rusija vidjela svoga čovjeka. S druge strane, odnosi s Austro-Ugarskom su bili dobri, pošto je Srbijom upravljao proaustrijski orijentiran namjesnik Milivoje Blaznavac. Nakon što je knez Milan preuzeo vlast u svoje ruke 1872. godine zatečenu politiku nije mijenjao. Jovan Ristić je ostao ministar vanjskih poslova, a nakon smrti Milivoja Blaznavca, i

⁷ Čubrilović-Ćorović, 1938, 14-19.; *Enciklopedija Jugoslavije*, 1968., s.v. „Srbi“.

⁸ Čubrilović-Ćorović, 1938, 24-28., 40.; *Enciklopedija Jugoslavije*, 1968., s.v. „Srbi“.

⁹ Isto, 56-57.; Isto, s.v. „Srbi“.

predsjednik vlade.¹⁰ Sve do ustanka u Hercegovini i Bosni u Srbiji se vode unutarnje političke borbe. U tom razdoblju knez Milan je bio pod utjecajem Austro-Ugarske i Rusije, koje su, zajedno s Njemačkom, postale saveznice 1872. godine.¹¹

Ustanak u Hercegovini i Bosni je izbio u ljeto 1875. godine, kada se u Srbiji odvijaju izborne borbe. Ustanak nije organiziran iz Srbije, ali nakon nekog vremena u Beogradu se osniva Glavni odbor s ciljem pomaganja ustanika. Knez Milan nije bio za rat, a i velike sile su se protivile takvoj akciji. Velike sile, prije svega Rusija i Austro-Ugarska imale su svoje interese i ciljeve na prostoru pobunjenih pokrajina. Austro-Ugarska je nastojala okupirati teritorij Bosne i Hercegovine, što je bilo u skladu s njezinom politikom okretanja prema jugoistoku Europe, gdje je željela širiti svoj utjecaj. Rusija je, s druge strane, nastojala od Bosne i Hercegovine stvoriti autonomnu zemlju i time spriječiti prodor Austro-Ugarske na to područje.¹² Knez Milan je postupno popuštao u korist ratne opcije pod pritiskom narodne volje. U ljeto 1876. godine Srbija, u savezu sa Crnom Gorom, ulazi u rat protiv Osmanskog Carstva. Srbija nije bila spremna za rat s nadmoćnijim protivnikom, a od poraza ju je jedino mogla spasiti intervencija Rusije. Pošto je Srbija gubila u ratu te joj je prijetio potpuni poraz, morala se umiješati Rusija intervenirajući kod Porte za sklapanje primirja. Do primirja je došlo u mjesecu studenom 1876. godine.¹³

Nakon toga uslijedila je konferencija u Carigradu koja je počela krajem 1876. godine, na kojoj se raspravljalo o rješenju istočnog pitanja. Pošto Osmansko Carstvo nije pristalo na autonoman položaj Bosne i Hercegovine dolazi do rusko-osmanskog rata. Rusi u tom ratu nisu tražili savezništvo Srbije jer su prije toga u Budimpešti u siječnju 1877. godine s Austro-Ugarskom dogovorili podjelu interesnih sfera, prepustivši joj utjecaj nad Srbijom i pravo nad Bosnom i Hercegovinom. No, zbog neuspjeha koje su doživjeli u ljeto 1877. godine, Rusi traže od Srbije da se uključi u rat. Iako nespremna za rat Srbija ponovno ulazi u sukob. Nakon što je Osmansko Carstvo poraženo u ratu, dolazi do sklapanja mira u San Stefanu, kojim je Rusija željela jednostrano i na svoju korist riješiti istočno pitanje. San Stefanski mir je potpisan 3. ožujka 1878. godine, a najznačajniji rezultat mira bilo je stvaranje Velike Bugarske, koju su Rusi vidjeli kao glavnog saveznika za širenje svog utjecaja u tom dijelu Europe. Srbija koja je ostvarila

¹⁰ Čubriločić-Ćorović, 1938., 58., 61-62.; Kandić, 1990., 21.; Jevtić, 1990., 115.

¹¹ Čubriločić-Ćorović, 1938., 71.

¹² Isto, 74-75., 87.

¹³ Isto, 87.-89., 97-98., 99-100.

teritorijalno proširenje, dobivši Niš, nije bila zadovoljna mirom prije svega zbog stvaranja Velike Bugarske, u kojoj je vidjela veliku opasnost za svoju opstojnost. Osim Srbije, i velike sile su bile nezadovoljne jednostranim rješavanjem istočnog pitanja od strane Rusije, pa se zahtjeva revizija San Stefanskog mira.¹⁴

Stoga su Velike sile organizirale u Berlinu kongres koji je trajao od 13. lipnja do 13. srpnja 1878. godine, kada je potpisan Berlinski ugovor. Predstavnici Srbije nisu mogli sudjelovati na kongresu u Berlinu, pa je srpske interese branila Austro-Ugarska, za što je Srbija morala dati unaprijed neka jamstva. Knez Milan je već nakon San Stefanskog mira, razočaran ruskim odnosom prema Srbiji, odlučio oslonac naći u Austro-Ugarskoj. U tom smislu Jovan Rastić je poslan u Beč gdje je dogovorio s Austro-Ugarskom da se Srbija odriče Novopazarskog sandžaka, da će sklopiti trgovinski ugovor, te izgraditi željezničku prugu Beograd-Niš s krakom za Pirot i Vranje. Nakon tog sporazuma sa Srbijom Austro-Ugarska je branila interese Srbije na kongresu. Rezultat kongresa bilo je dobivanje neovisnosti za Srbiju, te njezino širenje za četiri okruga: niški, pirotski, vranjanski i toplički. Uz to Austro-Ugarska je dobila slobodne ruke da okupira Bosnu i Hercegovinu i pravo da drži vojne garnizone u Novopazarskom sandžaku.¹⁵

¹⁴ Isto, 101-106.

¹⁵ Dukovski, 2005., 192., *Enciklopedija Jugoslavije*, 1968., s.v. „Srbi“.

3. Vladavina Milana Obrenovića

3.1. Početak srpske neovisnosti

Kao što je već rečeno rezultat Berlinskog kongresa značio je za Srbiju dobivanje državne neovisnosti, te širenje teritorija na područje juga i jugoistoka. Nakon tog prijelomnog događaja Srbija dolazi pod veliki utjecaj Austro-Ugarske, pogotovo 80-ih godina 19. stoljeća.¹⁶ Za vrijeme velike istočne krize i ratova s Turcima (1876. – 1878.) Srbiju je vodila vlada liberala na čelu sa Stevčom Mihailovićem i Jovanom Ristićem. U mjesecu rujnu 1878. godine nakon proglašenja neovisnosti raspisani su izbori za Narodnu skupštinu na kojima su ponovno pobijedili liberali postavši još moćniji i osiguravši sebi većinu. Ristić je ostao predsjednik vlade te ministar vanjskih poslova. Prvi važniji poslovi koji su stavljeni pred novu vladu bilo je pitanje uređenja novoosvojenih krajeva, posebno ukidanje kmetstva i uređenje agrarnih odnosa. Sljedeće važno pitanje za vladu bilo je vraćanje ratnih dugova te obveza izgradnje željezničke pruge i uređenje pitanja vanjske trgovine. Kad je Narodna skupština zasjedala u Nišu 1878. - 1879. godine, vlada je donijela zakon kojim su se trebala prikupiti sredstva za otplatu ratnih dugova. To je bio Zakon o upisu u radnje ili „patentarina“ koji je loše utjecao na popularnost liberala. Njihovom lošem publicitetu pridonijelo je i opće stanje u državi, posebno zbog ratnih razaranja, uvođenja novih poreza, otežanog izvoza stoke u Austro-Ugarsku, te još i nerodna godina što je rezultiralo nestašicom hrane. Zbog poreza „patentarine“ ministar financija Vladimir Jovanović je podnio ostavku, te je „patentarina“ ukinuta i zamijenjena povećanjem prireza. Unatoč tim poreznim promjenama nije se uspjelo riješiti problem državnih dugova.¹⁷

Sam knez Milan je gledao kako bi se riješio morskog mu Ristića, te da njegovu vladu zamijeni onom koja će njega slušati i preko koje će vladati zemljom. No, unatoč nezavidnom položaju vlada je poduzimala korake za sređivanja stanja u novooslobođenim krajevima. Još u mjesecu siječnju 1878. godine donesen je zakon kojim se uređuje sudska i policijska vlast. U listopadu iste godine počela je s radom komisija koja je trebala utvrditi granice Srbije prema Turskoj i Bugarskoj. Cijeli posao s granicama dovršen je do 1879. godine. U istom razdoblju novi teritoriji su i

¹⁶ Popov, 1983., 7.

¹⁷ Isto, 50-52.

administrativno podijeljeni na okruge i to niški, pirotski, vranjanski i toplički. Mnogo složenije pitanje bilo je ono o rješavanju agrarnih odnosa u novoosvojenim krajevima. Bilo je potrebno riješiti odnose između dotadašnjih vlasnika zemljišta, spahija i čitluk-sahibija te seljaka, zakupnika koji su obrađivali tu zemlju koja je sada trebala prijeći u njihovo vlasništvo. U samom Berlinskom ugovoru se u članku 39. muslimanskim posjednicima jamči imovinsko pravo. Pod pritiskom međunarodne diplomacije Srbija je morala donijeti zakon od 15. veljače 1880. godine kojim se definira da seljaci, dotadašnji obrađivači zemlje postaju vlasnici posjeda uz plaćanje novčane naknade bivšim vlasnicima. Tako definirani odnosi nisu dobro završili za turske posjednike jer im je teško isplaćivana naknada za oduzeta imanja, a i kad je isplaćena bila je niža od stvarne vrijednosti imanja. Sve je završilo tako da je Srbija morala, nakon pritiska od strane velikih sila, donijeti odluku o stranom zajmu 1882. godine kojim će se isplatiti skromna naknada turskim posjednicima. Taj zajam trebao se vratiti putem poreza koje bi seljaci plaćali u idućih 15 do 20 godina.¹⁸

Ključno pitanje za liberalnu vladu Jovana Ristića je bilo pitanje željezničkog i trgovinskog ugovora kojeg je Srbija bila obvezna sklopiti s Austro-Ugarskom kako je bilo dogovoreno na Berlinskom kongresu i u samom Berlinskom ugovoru. Za Srbiju je gradnja željeznica došlo u nezgodno vrijeme kada je zemlja bila u lošem financijskom stanju nakon srpsko-turskih ratova. Međusobnim pregovorima je zaključeno da će Srbija izgraditi željezničku prugu Beograd-Niš-Vranje, ali bez željezničkog kraka Niš-Pirot. Uz to Srbija se obvezala povezati s austrijskom željeznicom, od beogradske željezničke stanice do mosta na Savi, a sve skupa je ušlo u posebnu željezničku konvenciju potpisanu 9. travnja 1880. godine. Konvenciju je trebala potvrditi Narodna skupština, koja je zasjedala u Kragujevcu u svibnju 1880. godine. Opozicija je željezničku konvenciju dočekala s velikim kritikama, od toga da je prvo trebalo dogovoriti trgovinski sporazum, a zatim željeznički, pa do toga da će željeznica loše utjecati na srpsko gospodarstvo jer će je preplaviti strana roba.¹⁹ Posebno se protivio gradnji željeznice radikalni zastupnik Adam Bogosavljević, koji je u tome vidio samo velik trošak koji neće unaprijediti gospodarstvo, nego će Srbija zbog zaduživanja postati ovisna o drugima.²⁰ Takve ideje radikalnih zastupnika bile su u skladu s njihovim preziranjem svega što dolazi sa zapada. S druge strane Jovan Ristić je branio

¹⁸ Isto, 52-53.

¹⁹ Isto, 55.

²⁰ Perović, 2006., 84.

željezničku konvenciju tako što je gradnju željeznice prikazivao od životne važnosti da se Srbija poveže s jugom, sve do Soluna i izlaza na more. To je prikazivao i kao ekonomsko oslobođenje od austrougarskog utjecaja te preduvjet napretka Srbije. Konvencija je na kraju s većinom glasova usvojena u Skupštini.²¹

Sljedeće na redu bio je trgovinski ugovor s Austro-Ugarskom na kojem je pala Ristićeva vlada. Sam Ristić je u ugovoru vidio težnju Austro-Ugarske da ekonomski podčini Srbiju, pa je bio spreman poduzeti i carinski rat s moćnim susjedom. Ta se ideja nije svidjela trgovcima i seoskim bogatašima jer su oni ovisili o izvozu na tržište Austro-Ugarske, te bi carinski rat ugrožavao njihove interese. Takvu situaciju u kojoj se našla liberalna vlada iskoristila je opozicija da pojača svoje napade. Na međunarodnom planu Srbija nije mogla računati na svoju staru saveznicu Rusiju, a unutar države knez Milan je bio spreman podržati sporazum. Pošto se s time nije slagao Jovan Ristić, već je zagovarao carinski rat, knez Milan se odlučuje na rušenje njegove vlade 31. listopada 1880. godine. Za novog predsjednika vlade knez je imenovao vođu naprednjaka, Milana Piroćanca. Za ministra vanjskih poslova imenovan je Čedomilj Mijatović koji je preuzeo i ministarstvo financija, a za ministra unutarnjih poslova postavljen je Milutin Garašanin. Pošto je doveo novu vladu knez Milan je raspustio Narodnu skupštinu i raspisao nove izbore za kraj 1880. godine. Izbori su bili slobodni bez pritiska represivnog aparata, a na izborima su zajednički izašli naprednjaci i radikali. Skupština je konstituirana na početku 1881. godine, a činili su je sedam liberala, oko 45 radikala i 115 naprednjaka. U novoj vladi radikali nisu imali svog predstavnika, kao ni na jednoj važnijoj državnoj funkciji. Za to vrijeme radikalska grupa je osnovala u siječnju 1881. godine svoj list „Samouprava“ s programom stranke. Na to su i naprednjaci osnovali stranku sa statutom kojeg su podržali i radikali. Od naprednjačke vlade knez Milan je zahtijevao potpisivanje trgovinskog ugovora s Austro-Ugarskom kojom će ona imati posebne povlastice. Nakon provedenih dogovora trgovinski ugovor je sklopljen 6. svibnja 1881. godine. Trgovinski ugovor s Austro-Ugarskom kao posljedicu je imao odvajanje radikala i naprednjaka, jer su radikali bili prije za carinski rat nego za njegovo potpisivanje.²² Od takvog carinskog rata mnogo veću štetu bi imala Srbija pošto je 82% izvoza išlo preko Austro-Ugarske, a 77% uvoza Srbije odnosilo se na susjednu

²¹ Popov, 1983., 55-56.

²² Isto, 56-59.

Monarhiju. Radikali su smatrali da će Srbija postati kolonija dvojne Monarhije što će spriječiti nacionalno oslobođenje i ujedinjenje.²³

Slika 1. Portret Milana Obrenovića nastao oko 1881. godine. Preuzeto sa [https://hr.wikipedia.org/wiki/Milan_Obrenovi%C4%87_\(kralj\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Milan_Obrenovi%C4%87_(kralj)) (3. prosinca 2016.)

²³ Perović, 2006., 142-143.

3.2. Međunarodne okolnosti

Kao posljedica istočne krize i ratova s Turcima, Srbija se na čelu s knezom Milanom odlučuje na promjenu svog vanjskopolitičkog smjera. Razočaran zbog ruskog pomaganja Bugarskoj na štetu Srbije i njezinih interesa, kako ih je zamišljao knez Milan, Srbija se okreće prema Austro-Ugarskoj. Osim toga knez je u zemlji vidio strah od jačanja radikala, a u svojim susjedima Bugarima i Crnogorcima vidio je prijetnju svojoj vlasti te se zbog toga oslanjao na Austro-Ugarsku, a preko nje i na Njemačku. Na vanjsko-političkom planu za to vrijeme se događaju važna savezništva. Dolazi do sklapanja Trocarskog saveza između Austro-Ugarske, Rusije i Njemačke u mjesecu lipnju 1881. godine, a u tajnom protokolu došlo je do dogovora o podjeli interesnih zona između Austro-Ugarske i Rusije na području jugoistočne Europe. Austro-Ugarskoj je omogućeno da u pogodnom trenutku anektira Bosnu i Hercegovinu, a Rusija da izvrši ujedinjenje kneževine Bugarske i Istočne Rumelije. Time je područje na sredini jugoistočne Europe, tj. područje Srbije ostalo otvoreno za daljnje prisvajanje obiju strana. U takvim međunarodnim odnosima knez Milan se odlučuje za pristupanje austrougarskoj sferi utjecaja.²⁴

U tu svrhu knez je poslao ministra vanjskih poslova Mijatovića u svibnju 1881. godine na pregovore o zaključenju političkog ugovora između Srbije i Austro-Ugarske. Austro-Ugarska je to objeručke prihvatila, pogotovo jer je željela spriječiti širenje srpske propagande na području Bosne i Hercegovine. Tajna konvencija je zaključena 28. lipnja 1881. godine, a na njezinu dogovaranju s Austro-Ugarske strane sudjelovali su ministar vanjskih poslova Heinrich Haymerle i načelnik njegova ministarstva Benjamin Kallay, dok je Srbiju predstavljao samo knez Milan. Konvenciju je po nagovoru kneza potpisao srpski ministar vanjskih poslova Čedomilj Mijatović bez znanja drugih u vladi. Srbija se Tajnom konvencijom obvezala prema 2. članku da neće provoditi antiaustrijsku propagandu i politiku na svom području, ali ni u Bosni i Hercegovini i Novopazarskom sandžaku. Isto je obećala i Austro-Ugarska prema Srbiji u 3. članku, uz to se obvezavši da će štititi dinastiju Obrenovića. Austro-Ugarska će podržavati da Srbija postane kraljevina s knezom Milanom kao kraljem. Prema članku 4. koji je najviše ograničavao moć Srbije određeno je da ona ne smije zaključiti, pa ni pregovarati političke ugovore s nekom drugom zemljom, te neće dopustiti pristup strane vojske na svom teritoriju. U 5.

²⁴ Popov, 1983., 60.

i 6. članku obje strane su se obvezale na neutralnost u slučaju rata jedne od strana. Austro-Ugarska se u 7. članku Tajne konvencije obvezala da neće sprečavati srpsko teritorijalno širenje na jug (osim Novopazarskog sandžaka), te će lobirati kod drugih sila u tu svrhu.²⁵

Kada je Tajna konvencija pokazana predsjedniku vlade Milanu Piroćancu i ministru unutarnjih poslova Milutinu Garašaninu oni su bili oštro protiv 4. članka kojim je Srbija zapravo postala austrougarski protektorat. Njih dvojica su zbog toga ponudili knezu Milanu ostavku vlade, što knez nije mogao prihvatiti, no, isto tako, nije želio prekinuti dogovoreno s Austro-Ugarskom. Stoga je knez Milan na prevaru naveo Milana Piroćanca da prihvati donesenu odluku, time što je konvenciji stavljen dodatak koji tumači članak 4. na način da Srbija ne smije bez suglasnosti Austro-Ugarske sklapati međunarodne ugovore koji su protivni toj konvenciji. No prije potpisivanja ovog tumačenja knez je potpisao tajnu izjavu kojom će se on držati Tajne konvencije bez naknadnih tumačenja. Piroćanac i Garašanin nisu znali za tu kneževu izjavu pa su prihvatili Tajnu konvenciju, za koju nitko od drugih članova vlade nije znao.²⁶

3.3. Vladavina naprednjaka

Napredna stranka se zalagala u svom prijedlogu Ustava za neovisnost sudova, općinsku samoupravu, slobodu tiska, udruživanja i zborova, te su nagovještavali ograničavanje izbornog prava i stvaranje dvodomne Skupštine. Zbog bankrota Generalne unije 1882. godine koja je bila zadužena za gradnju srpskih željeznica bio je ugrožen državni novac. Ta afera oko Generalne unije loše je odjeknula u srpskoj javnosti pa je trebalo nekako odvratiti pozornost javnosti s tog slučaja. U tu svrhu je knez Milan uz pomoć naprednjaka i austrougarske diplomacije proglasio Srbiju kraljevinom. Vlada je dala taj prijedlog Skupštini 6. ožujka 1882. godine, a zastupnici su to rado prihvatili. No, pitanje propasti Generalne unije i koliko je tom prilikom izgubila Srbija, nije se moglo zaboraviti.²⁷

Najveće nezadovoljstvo sa slučajem Generalne unije iskazivali su radikali, koji su podnijeli ostavke kao zastupnici u Skupštini, i to 51 radikal i dvojica liberala. Njihov

²⁵ Popov, 1983., 60-61.; Jakšić, 1953., 79-80.

²⁶ Popov, 1983., 61-62.

²⁷ Isto, 62-63.

cilj je bio da se raspišu novi izbori jer da bi Skupština mogla raditi bilo je prema Ustavu potrebna prisutnost tri četvrtine zastupnika, što njihovim izlaskom više nije bio slučaj. Pošto taj scenarij novih izbora nije odgovarao ni kralju ni naprednjacima oni su pokušali izigrati zakon. To su učinili tako da su raspisali dopunske izbore kojima se trebalo nadomjestiti samo ispražnjena zastupnička mjesta. Naime, naprednjacima je bilo potrebno samo 12 zastupnika da imaju tri četvrtine potrebnih za funkcioniranje Skupštine. Dopunski izbori su pokazali koliko slabu potporu imaju naprednjaci jer su od potrebnih 12 zastupničkih mjesta osvojili samo njih pet, i to uz pomoć represivnog sustava. Zbog slabog rezultata Piroćanac je ponovno stavio mandat svoje vlade na raspolaganje kralju Milanu, ali je on to odbio. Pošto prvi dopunski izbori nisu završili onako kako su priželjkivali naprednjaci, oni se odlučuju na nove dopunske izbore u lipnju. Novo izborna pravilo je glasilo da u onim područjima gdje pobijede kandidati opozicije koji su podnijeli ostavke, da se njihov izbor poništi, a pobjednik da bude drugi po broju osvojenih glasova. Na taj su način u Skupštinu ušli 40 naprednjačkih kandidata, koji nisu uživali potporu birača, a opozicijski tisak ih je nazvao „dvoqlascima“. No i s takvim nepravednim izborima vlada naprednjaka nije dobila dovoljan broj poslanika. U međuvremenu, vlada je provodila velike čistke unutar administrativnog aparata od pristalica opozicije, te ih je zamjenjivala svojim pristašama.²⁸

Uz potporu kneza Milana vlada je 1881. godine zbacila s položaja mitropolita Mihaila, poznatog liberala s dobrim vezama u Rusiji. Sve je to rađeno kako bi se uklonili svi oni koji su bili naklonjeni Rusiji te širili srpsku propagandu, pogotovo u Bosni i Hercegovini, što je najviše smetalo Austro-Ugarskoj. Za novog mitropolita izabran je Teodosije Mraović.²⁹

Naprednjačka vlada je uspjela skupiti potrebnu većinu u Skupštini, te je donosila zakone s ciljem modernizacije zemlje. Zakonom o osnovnim školama koji je donijet 12. siječnja 1883. godine u Srbiji je uvedeno obvezno osnovno obrazovanje. Tako je donesen zakon o vojsci na početku 1883. godine kojim je uvedena stajaća vojska, a ukinuta dotadašnja narodna vojska. Doneseni su još i zakon o Narodnoj banci, novcu, crkvenim vlastima i dr. No, takva Skupština nije imala legitimitet, a zaključena je u siječnju 1883. godine. Pred vladom su bili novi izazovi u rujanskim izborima 1883.

²⁸ Popov, 1983., 63-64.; Perović, 2006., 145.

²⁹ Popov, 1983., 64-65.

godine. Naprednjaci su imali na raspolaganju cijeli državni aparat, te su ga koristili, pogotovo policiju, protiv svojih protivnika radikala. Radikali su s druge strane imali uza sebe podršku naroda, oštro kritizirajući vladinu unutarnju i vanjsku politiku. Pred same izbore u rujnu 1883. godine naprednjaci su progonili radikale služeći se represivnim aparatom, gušeći slobodu tiska, a došlo je i do sukoba između seljaka i žandarmerije. Izbore su uvjerljivo dobili radikali nakon masovnog izlaska birača. Radikali su od ukupno 132 mandata osvojili 72, liberali 30, dok su naprednjaci osvojili 24 mandata. Vlada Milana Piroćanca je nakon izbornog poraza podnijela kralju Milanu svoju ostavku. Zbog takvog rezultata izbora kralj odbija dati da radikali sastave vladu već je povjerava Nikoli Hristiću, iskusnom ministru unutarnjih poslova.³⁰

3.4. Timočka buna i njezine posljedice

Kao glavne protivnike za svoju vlast kralj Milan je smatrao radikale. Glavna aktivnost radikala bila je kritiziranje rada vlade koja je bila omražena u narodu. To su radili i uz pomoć svog lista „Samouprava“. Narodno nezadovoljstvo zbog ekonomskog položaja bilo je veliko, a pogotovo u istočnoj Srbiji. Seljaci su se u tom kraju protivili žigosanju stoke koja je provođena po naređenju vlade. Radikali su te poteze vlade tumačili narodu kao pokušaj vlasti da im nametne nove poreze. Na tu odluku došla je i naredba da se oduzme oružje pripadnicima narodne vojske. Oduzimanje oružja od strane države počelo je početkom ljeta 1883. godine. Nikola Pašić se u svom članku objavljenom u listu Samouprava protivio da se seljacima oduzima oružje jer za Srbina ono znači slobodu. Osuđuje taj potez vlade, te je kao ohrabrenje naveo da ni Turci nisu uspjeli razoružati narodnu vojsku.³¹ Dolazi do otpora seljaka na istoku Srbije, oko područja rijeke Timok, po kojem je buna dobila naziv. Seljaci se odupiru vlastima koji im žele oduzeti oružje, a kasnije se javlja otpor i prema vojsci koja je poslana da spriječi širenje bune.³² Jaša Prodanović, kao i Dragoslav Janković, tvrde da bunu nije organizirao Glavni odbor Radikalne stranke, niti su oni znali za bunu, iako su putem tiska bili oštri prema potezima koje je vukla vlada.³³

³⁰ Popov, 1983., 66-69.; Perović, 2006., 145-146.; Prodanović, 1947., 493.

³¹ Prodanović, 1947., 493-494.; Popov, 1983., 69.

³² Prodanović, 1947., 495.

³³ Prodanović, 1947., 496.; Janković, 1951., 248.

Poslije Timočke bune u Srbiji je zavladao kraljevski apsolutizam, podržan od vojske, te državnog aparata uspostavljenog od naprednjaka.³⁴ Zatvoreni su članovi Glavnog odbora Radikalne stranke. Opravdavali su se da nisu odgovorni za Timočku bunu, te su nijekali umiješanost u njezino organiziranje. Članovi Glavnog odbora su na prijekom sudu osuđeni na smrtne kazne i to: Nikola Pašić, Pera Todorović i Raša Milošević. Drugi članovi su osuđeni na višegodišnje kazne zatvora, a neki su oslobođeni krivnje. Nikola Pašić je u to vrijeme bio izvan Srbije, a Todorović i Milošević su na zamolbu kralja dobili pomilovanje, te im je smrtna kazna zamijenjena kaznom od 10 godina zatvora.³⁵

Pošto je Timočka buna ugušena, Pašić, kako je već rečeno, bježi u Bugarsku, te time započinje njegovo razdoblje od šest godina koliko se nalazio u emigraciji. Glavni cilj njegove politike bilo je svrgavanje kralja Milana, čiju je austrofilsku politiku smatrao najvećom prijetnjom za srpsku državnu ideju. Oslonac za svoju politiku je tražio u Rusiji, među tamošnjim slavenofilskim grupama. Radikali koji su izašli iz zatvora nastavili su politički djelovati, sada vodeći kompromisnu politiku prema svojim političkim protivnicima i prema kralju Milanu. Pašić je od svih osuđenih radikala zbog Timočke bune zadnji pomilovan, te se u zemlju vratio tek poslije odluke kralja Milana o abdikaciji 6. ožujka 1889. godine. To samo pokazuje koliko je kralj bio protiv Pašića i njegove prisutnosti u zemlji dok je on na vlasti.³⁶

Izbori za Narodnu skupštinu održani su u siječnju 1884. godine, a većinu su osvojili naprednjaci, dok je opozicija osvojila samo tridesetak zastupnika. Sve je bilo unaprijed riješeno uz pomoć represivnog aparata kojim su se koristili naprednjaci. Vladu je trebao sastaviti Milutin Garašanin koji je više odgovarao kralju Milanu. Time je stvorena druga vlada naprednjaka 1884. godine, koja je imala slobodne ruke pošto je opozicija efikasno umirena. Pod ovom vladom još su više gušene slobode tiska, jer se nije toleriralo kritiziranje vlasti. Pogotovo je bila progonjena radikalna opozicija jer se nje vlast najviše bojala.³⁷

³⁴ Popov, 1983., 75.

³⁵ Prodanović, 1947., 499., 501-503.

³⁶ Perović, 2006., 147-148.

³⁷ Popov, 1983., 75-76.

3.5. Srpsko-bugarski rat

Jadna od posljedica Timočke bune bila je pogoršanje odnosa Srbije s Bugarskom, koji su do tada bili relativno dobri. Razlog je bio u tome što su predstavnici radikalne opozicije nakon bune pobjegli u susjednu Bugarsku u strahu od odmazde srpskih vlasti. Osim toga, iz Bugarske su nesmetano provodili napade i širili propagandu protiv vlasti u Srbiji, kojoj se to nije svidjelo. Unatoč tome bugarske vlasti nisu sprečavali srpsku emigraciju u njihovom djelovanju. Na zahtjev Garašaninove vlade da spriječi djelovanje srpske emigracije na svom teritoriju Bugarska se oglašila na te zahtjeve. Bugarska je, s druge strane, pokrenula pitanje granice pošto se, uslijed promjene toka rijeke Timok, jedno srpsko imanje kraj sela Bregovo našlo na desnoj strani rijeke, tj. na bugarskoj strani. Stoga je Bugarska 1884. godine zatražila da se Srbi povuku s tog područja kao i njihova straža. Došlo je do sukoba dviju država, što je rezultiralo prekidom diplomatskih odnosa. U tom neprijateljstvu na strani Srbije je bila Austro-Ugarska i Njemačka, dok je bugarsku stranu držala Rusija. Taj potez Rusije još je više učvrstio kralja Milana u svom uvjerenju o Rusiji kao svom najvećem protivniku. Uz sve ove turbulencije na vanjskom planu, došli su i sukobi kralja Milana s njegovom ženom, kraljicom Natalijom. Pored toga kralj je imao i financijskih problema.³⁸

Čin koji je u Srbiji shvaćen kao prijetnja njezinom opstanku bilo je ujedinjenje kneževine Bugarske s Istočnom Rumelijom 18. rujna 1885. godine. To ujedinjenje najviše je podržavala Rusija, koja je to pokušala napraviti San Stefanskim ugovorom iz 1878. godine. Na čelu tadašnje Bugarske bio je knez Aleksandar Battenberg koji nije odgovarao Rusiji zbog svoje samostalne politike. Zbog toga je Rusija gledala kako da ga zbaci s prijestolja. Politiku Bugarske podržavala je Velika Britanija kao i Austro-Ugarska, kojoj je odgovarala antiruska politika bugarskog kneza. Velika Bugarska je u očima srpske politike predstavljala životnu ugrozu njezinom mogućem teritorijalnom širenju na jug. Posebno izražen strah oko tog pitanja imali su kralj Milan i Milutin Garašanin. Politička opozicija nije dijelila takvo mišljenje, a politika koju je Srbija provodila 1885. godine isključivo je bila politika kralja i njegovih pristaša. Kralj Milan je odlučio krenuti u rat protiv Bugarske, s opravdanjem da je narušena ravnoteža snaga uspostavljena na Berlinskom kongresu, pošto je došlo do ujedinjenja Bugarske i Istočne

³⁸ Popov, 1983., 76-77.

Rumelije. Također, kralj je kao cilj vidio i proširenje srpskog teritorija kao naknadu zbog bugarskog ujedinjenja.³⁹

Prije rata kralj Milan je krenuo u diplomatske pripreme rata, zatraživši od Turske neutralnost u budućem ratu, što je ona i obećala. Savez u sukobu s Bugarskom Srbija je tražila i kod Rumunjske, ali taj je pokušaj propao. Kao potencijalni saveznik otpala je i Grčka. Crna Gora je u to vrijeme na čelu s knezom Nikolom blisko surađivala s Rusijom, pa na nju Srbija nije mogla računati. Srbija je u tom vremenu u vojnom smislu bila nespremna za rat, jer reforma vojske započeta 1883. godine još nije završila, a obučениh vojnika bilo je samo 28 000. Uz to vojna tehnika je bila zastarjela, prije svega topovi koji su bili još iz vremena turskih ratova, a bilo je i manjka municije za puške. Srpsko-bugarske odnose još je uvijek opterećivalo pitanje srpskih emigranata u Bugarskoj, koji su radili protiv kralja Milana i pozivali narod na njegovo zbacivanje s vlasti. Zbog toga je bugarski knez, na savjet Velike Britanije, onemogućio djelovanje srpske emigracije, no ti potezi nisu zadovoljili kralja Milana. On je čekao odgovor Austro-Ugarske po pitanju srpskog teritorijalnog širenja, a odgovor je došao u listopadu 1885. godine te je u njemu od Srbije zahtijevano da odustane od ratnih djelovanja i da čeka rezultate susreta velikih sila u Carigradu. On se uskoro treba održati i donijeti odluku o pitanju Rumelije. Tom zahtjevu Austro-Ugarske prema Srbiji priklonile su se i ostale velike sile, jer im nije odgovaralo ratno stanje na jugoistoku Europe. Kralj Milan je odlučio pričekati rezultate sastanka u Carigradu, računajući da će ono završiti time da će se sve vratiti na stanje kakvo je bilo prije ujedinjenja.⁴⁰

Kako je situacija po pitanju Bugarske ostala nepromijenjena kralj Milan se odlučio na objavu rata Bugarskoj 14. studenog 1885. godine. Srbija je za rat pripremila 51, 500 ljudi, od čega 43, 750 boraca. Vojska je bila podijeljena na Nišavsku i Timočku. Na čelu vojnog zapovjedništva došao je kralj Milan koji za svoje suradnike nije uzeo nijednog iskusnijeg zapovjednika računajući da će se lako obračunati s Bugarima. Veći dio narodne vojske nije sudjelovao u ratu jer se vjerovalo u brzu pobjedu protiv Bugara, a i kralj je bio protiv naoružavanja naroda u strahu od moguće pobune. Strategija kralja Milana bila je osvojiti bugarski teritorij, te čekati bugarski protunapad. Prije nego što dođe do protunapada kralj je mislio da će se umiješati velike sile kako bi prekinule daljnji rat. Bugarska strana je u ratu brojila 55 500 ljudi, potpomognuti još i narodnom

³⁹ Popov, 1983., 78-79.; *Vojna enciklopedija*, 1975., s.v. „Srpsko-bugarski rat 1885.

⁴⁰ Popov, 1983., 78-81.

vojskom iz Rumelije kojih je bilo oko 36 500 vojnika, a na koje Srbi nisu računali. Bugarska vojska, osim što je bila brojnija, bila je dobro organizirana i uvježbana, te motiviranija za rat od srpske. Naime, za rat s Bugarima u Srbiji nije postojala potpora naroda, a jedini koji su podržali rat bili su kralj i njegovi ministri, te nekoliko viših činovnika. Bugarski ratni plan bio je što duže zadržati srpsku vojsku i nastojati dovesti trupe iz Istočne Rumelije, te ih rasporediti oko sela Slivnice u blizini Sofije. Srpska vojska je u početku imala nekoliko manjih uspjeha, sve do sukoba kod sela Slivnica gdje su srpske trupe došle i zauzele pozicije 17. studenog 1885. godine. Bitka kod Slivnice trajala je tri dana, a rezultirala je srpskim porazom i povlačenjem vojske. U njoj je na srpskoj strani poginulo 3 500 ljudi, a na strani Bugarske 2 500 ljudi. Nakon tog poraza kralj Milan je tražio od Austro-Ugarske posredovanje za prekid sukoba. Međutim, Bugari su i dalje napredovali prema Srbiji unatoč tome što se Srbija odlučila na prekid rata nakon što su to zahtijevale sile članice Trocarskog saveza. Zahtjev velikih sila Bugari nisu prihvatili, nego su i dalje napredovali, ušavši s vojskom u grad Pirot. Oko Pirota je došlo do sukoba između dviju vojsaka 27. studenog 1885. godine, u kojem su Srbi poraženi. Sutradan je došlo oštro upozorenje Austro-Ugarske da će se umiješati u rat na strani Srbije ako Bugari nastave s ratom. To je navelo bugarskog kneza Batenberga da prihvati primirje sa Srbijom, čime je rat završio. Iako kralj Milan i Milutin Garašanin u početku nisu bili iskreno za mir s Bugarskom već su se pripremali za obnovu rata, prilike u zemlji i međunarodne okolnosti, kao što je pritisak Turske za ubrzanjem mirovnog procesa, naveli su ih da prihvate mir. Mirovni pregovori bili su u Bukureštu u veljači 1886. godine, između srpskog predstavnika Čedomilja Mijatovića, te Bugarske i Turske koji su činili drugu stranu u pregovorima. Mirovni ugovor u Bukureštu potpisan je 2. ožujka 1886. godine kojim je uspostavljeno stanje od prije rata.⁴¹

3.6. Politika Milana Obrenovića nakon rata 1885. godine

Rat s Bugarskom i poraz ostavio je loš utisak na kralja Milana, toliko loš da je bio spreman na abdikaciju i odlazak s obitelji iz zemlje. Tome su se protivili njegovi ministri, a i službeni Beč je bio protiv te kraljeve namjere. Ratni poraz je imao veliki

⁴¹ Popov, 1983., 81-84.; *Vojna enciklopedija*, 1975., s.v. „Srpsko-bugarski rat 1885.

utjecaj i na političku scenu u zemlji.⁴² Dvojica tadašnjih vođa svojih stranaka Milan Piroćanac i njegov stranački kolega Stojan Novaković, u ime Napredne stranke, te Jovan Ristić i Radivoje Milojković, predstavnici Liberalne stranke, razgovarali su o stanju u zemlji. Usuglasili su se da je potrebno učiniti zaokret u vođenju vanjske i unutarnje politike Srbije, jer se zemlja nalazi u krizi. Smatraju da je potrebno da se moć kralja stavi pod kontrolu Narodne skupštine, za što je potrebno mijenjati Ustav iz 1869. godine. U vanjskoj politici traže približavanje Rusiji, zbog njezinog jačeg utjecaja na jugoistoku Europe.⁴³ Piroćanac i Novaković su i unutar svoje stranke zastupali mišljenje o potrebi sporazumijevanja oko pitanja promjene Ustava s liberalima. No, većina članova Odbora Napredne stranke nije prihvatila suradnju s liberalima, sljedeći po tom pitanju kralja Milana, protivnika ustavne reforme. Naime, Ustav iz 1869. godine je najviše odgovarao kralju jer mu je on davao velike ovlasti.⁴⁴ Neke od tih ovlasti su bili vršenje zakonodavne vlasti zajedno s Narodnom skupštinom prema članku 4. Ustava. Uz to vladar ima ovlasti da potvrđuje i proglašava zakone, postavlja državne činovnike, zapovijeda vojskom, zastupa zemlju u vanjskoj politici, te zaključuje ugovore s drugim državama. U Narodnu skupštinu osim biranih poslanika ulaze i oni imenovani od strane vladara, i to na svakih tri izabrana poslanika dolazi jedan imenovani. Sve to pokazuje da je vladar imao odlučnu ulogu u vođenju politike u zemlji i izvan.⁴⁵

Zbog lošeg stanja koje je vladalo u Srbiji, kralj Milan se odlučio pomiriti s radikalskim vođama, koji su u to vrijeme bili u zatvoru u beogradskoj tvrđavi, još od 1883. godine. U tu svrhu kralj je odlučio posjetiti najistaknutijeg radikala u zatvoru, Peru Todorovića. S kraljem se dogovorio da će u zamjenu za svoje oslobađanje i puštanje iz zatvora ostalih radikala, navesti svoju stranku na sklapanje koalicije s Liberalnom strankom. Dogovor je postignut, pa je kralj ukazom od 13. siječnja 1886. godine, pomilovao radikale osuđene 1883. godine. To nije vrijedilo za radikale koji su izbjegli iz Srbije, što se odnosilo na Nikolu Pašića.⁴⁶ Pera Todorović je na skupu Radikalne stranke održane u Nišu 18. veljače nastojao uvjeriti svoje stranačke kolege na suradnju s naprednjacima. Sve je završilo s velikim neuspjehom jer su radikali zahtijevali kao uvjet promjenu Ustava. Novi skupštinski izbori bili su zakazani za mjesec svibanj 1886. godine, a i ovi izbori su bili pod jakim utjecajem naprednjaka koji su koristili policiju za svoje izborne

⁴² Popov, 1983., 84.

⁴³ Popov, 1983., 84-85.; Perović, 2006., 226-227.

⁴⁴ Perović, 2006., 227-228.

⁴⁵ Ustav Knjažestva Srbije, 1869.

⁴⁶ Popov, 1983., 85-86.; Perović, 2006., 228.

ciljeve. Prije početka izbora Garašanin je ponudio radikalima 30–40 zastupnika u Skupštini, ali oni su to odbili smatrajući da će ionako ostvariti dobar rezultat. Zajedno s liberalima radikali su sklopili sporazum koji je sadržavao politički program. U njemu su se sporazumjeli o potrebi veće neovisnosti Srbije i njezin brži ekonomski rast, rješavanje finansijskih problema u državi, oslanjanje na Rusiju i ostale susjedne zemlje, te mijenjanje Ustava kako bi se dala veća sloboda građanima. Obadvije stranke će na izborima sa zajedničkim kandidatima, a nakon izbora o prihvatanju vlade potrebna je suglasnost obiju stranaka. Kao odgovor na taj savez Garašanin je upotrebio još žestocu policijsku represiju. Unatoč represiji vlada nije uspjela dobiti minimalnu većinu na izborima, osvojivši 50 od 121 zastupnika. Uz pomoć 40 zastupnika koje je izabrao kralj, Garašanin je uspio složiti tanku većinu u Skupštini. Za vrijeme Garašaninove vlade i dalje se provodio teror prema opoziciji, onemogućavajući joj normalan rad. Vlada je pokušavala riješiti problem državnih financija, i to novim zaduživanjem i porezima, ali svi ti pokušaji bili su neuspješni.⁴⁷

Odnosi kralja Milana i kraljice Natalije bili su narušeni još prije rata s Bugarskom. Kraljica nije mogla podnositi kraljevu bračnu nevjeru, a osim tih osobnih razmirica postojale su i političke razlike. Kraljica Natalija je više preferirala Rusiju u vanjskoj politici, dok je kralj vodio proaustrijsku politiku. Kralj Milan je bio izrazito sumnjičav prema kraljici, bojeći se da će mu preoteti prijestolje. Osim toga postojalo je neslaganje i oko odgoja maloljetnog sina Aleksandra za kojeg je kralj želio odgoj u austrijskom duhu, što kraljica nije prihvatila. Sukob je kulminirao u travnju 1887. godine kada je kralj Milan odlučio da protjera kraljicu iz zemlje ili da sam napusti zemlju. Reakcija je došla od predsjednika vlade Garašanina, koji je dao ostavku, a Austro-Ugarska i Njemačka su osudile taj kraljev potez. Kralj i kraljica su na kraju sklopili sporazum kojim su dogovorili da kraljica Natalija napusti zemlju sa sinom Aleksandrom, a odluka o duhu njegova odgoja bit će donesena u roku godine dana. Kraljica Natalija je sa sinom otputovala na Krim. Milutin Garašanin je odlučio povući ostavku svoje vlade, ali više nije uživao kraljevu podršku zbog svrstavanja na stranu kraljice u prijašnjem sukobu.⁴⁸

Zbog svih tih događanja od prije kralj Milan je i dalje imao namjeru dati ostavku. Da bi proveo to u djelo bio mu je potreban Jovan Ristić, pošto je već imao iskustva s Namjesništvom. Mandat za sastav vlade kralj je 13. lipnja 1887. godine dao Ristiću, te

⁴⁷ Popov, 1983., 86-87.

⁴⁸ Isto, 87-88.

je prihvatio njegovu ideju o liberalno-radikalnoj vladi, uz uvjet da u njoj ne sudjeluju radikali koji su bili osuđeni zbog Timočke bune. Program Ristićeve vanjske politike bio je usmjeren približavanju Rusiji, uz istovremeno dobre odnose s Austro-Ugarskom bez odustajanja od nacionalnih interesa. Program nove vlade je predviđao i promjenu Ustava u cilju veće slobode građana. Resor ministarstva vanjskih poslova preuzeo je Ristić, dok je ministarstvo unutarnjih poslova preuzeo Radivoj Milojković. Radikali su dobili ministarstva financija i vojske. Nakon odlaska omraženih naprednjaka, počeli su napadi na njihove članove i podržavatelje. Autori djela „Istorija srpskog naroda“ to pripisuju, kako kažu, osveti za njihova nedjela dok su bili na vlasti.⁴⁹ Latinka Perović te događaje tumači drugačije. Ona tvrdi da su napadi na naprednjačke predstavnike od strane radikala potaknuti njihovim gledanjem na svoje suparnike kao neprijatelje koje treba uništiti i iskorijeniti jer predstavljaju opasnost za narod. Taj se progon, kojeg su radikali nazivali „veličanstvenim narodnim odisajem“, dogodio dva puta kada su radikali bili na vlasti, prvi put 1887., a drugi put 1889. godine. Zbog tih progona Napredna stranka prekida sa svojim radom 1887. godine. Stranka je namjeravala obnoviti svoj rad 1889. godine, ali pošto su i tada uslijedili fizički napadi, između ostalih i na njihovog vođu Milutina Garašanina, stranka obustavlja rad, a stranački list „Videlo“ prestaje izlaziti. Napredna stranka je nakratko formirala vladu u razdoblju 1895. i 1896. godine, a nakon pada vlade stranka je raspuštena.⁵⁰

Izbori za Narodnu skupštinu raspisani su za 29. rujna 1887. godine, na kojima su liberali i radikali nastupali odvojeno, dok naprednjaci nisu ni sudjelovali na ovim izborima. Rezultat je bio 87 radikalskih zastupnika, nasuprot 59 liberalnih. Nakon dodavanja zastupničkih mjesta od strane kralja, uspostavljena je ravnoteža u Skupštini, tako da su radikali imali ukupno 103, a liberali 95 zastupničkih mjesta. Zbog zategnutih odnosa između Austro-Ugarske i Rusije, koji su dosegli najveću točku upravo u vrijeme Ristićeve vlade, dvije sile Austro-Ugarska i Njemačka su tražile da na čelu Srbije bude netko tko je bezuvjetno odan njihovoj politici. Takva osoba sigurno nije bio Ristić, koji je više bio okrenut Rusiji. Stoga je kralj Milan na preporuke Austro-Ugarske i Njemačke krenuo s Ristićevom smjenom. To je napravio tako što je radikale okrenuo protiv Ristića te im obećao osnivanje samostalne vlade. Radikali su optužili ministra unutarnjih poslova liberala Radivoja Milojkovića da je na naknadnim izborima u

⁴⁹ Isto, 88.

⁵⁰ Perović, 2006., 250-251.

prosincu 1887. godine koristio policiju za svoje ciljeve. Zbog toga su radikali zahtijevali od Ristića da smjeni svog ministra ili će izaći iz vlade i prekinuti suradnju. Ristić nije prihvatio ultimatum pa je došlo do pada vlade 29. prosinca iste godine.⁵¹

Nova vlada koju je kralj povjerio radikalima bila je rezultat njihovog međusobnog dogovora. Dogovor je bio da ministri u novoj vladi mogu biti samo umjereni radikali, što je bio zahtjev kralja Milana. Predsjednik vlade postao je Sava Grujić, ministar vojske u bivšoj vladi. Kao znak dobre volje kralj je dao pomilovanje svim preostalim radikalima, osim Nikoli Pašiću. Međutim, to idilično stanje nije se dugo održalo. Vlada je odmah krenula s poslom nastojeći riješiti financijske probleme u kojim se nalazila zemlja, uzimanjem novih zajmova i vođenjem politike štednje. Namjeravali su uvesti zakon o općinama kojim bi se trebalo demokratizirati politički život na lokalnoj razini. Zakonom o vojsci željeli su djelomično vratiti narodnu vojsku. Kralju Milanu se nije sviđalo neovisno ponašanje radikalne vlade, a kad je trebalo potpisati zakon o općinama on je to odbio. Taj potez je rezultirao ostavkom vlade radikala 1. svibnja 1888. godine.⁵²

Nakon tih događaja kralj Milan je doveo na vlast Nikolu Hristića, da mu poništi brak s kraljicom Natalijom. To je učinjeno u listopadu 1888. godine. Dva dana nakon te odluke kralj je objavio proklamaciju o sazivanju Velike narodne skupštine s ciljem donošenja novog Ustava. Ta njegova odluka bila je u skladu s Ustavom iz 1869. godine koji je definirao u članku 89. da se Ustav mijenja samo na Velikoj narodnoj skupštini koju saziva vladar, a njezini zastupnici biraju se na izborima. Odluku o promjeni Ustava je donio sam bez ikakvih konzultacija sa svojim suradnicima, a smatrao je da će time umiriti političku situaciju u zemlji i osigurati prijestolje sinu Aleksandru. Odredio je izbore za 2. prosinca te je imenovao Ustavotvorni odbor od 85 članova i 12 tajnika, na čijem je čelu bio on sam, a trojica potpredsjednika su bili čelnici triju najvećih stranaka: Jovan Ristić, Milutin Garašanin i Sava Grujić. Od Ustavotvornog odbora izabran je uži odbor od 12 članova i tri tajnika kojem je na čelu bio kralj, koji je obavio najveći dio posla na pripremanju Ustava.⁵³

Na izborima za Veliku narodnu skupštinu pobjedu su odnijeli radikali koji su osvojili blizu 500 zastupničkih mjesta, a liberali oko 100, dok naprednjaci nisu osvojili ni jednog. Takav rezultat se nije svidio kralju pošto su najnezadovoljniji nacrtom novog

⁵¹ Popov, 1983., 89.

⁵² Isto, 89-90.

⁵³ Isto, 90., Ustav Knjažestva Srbije, 1869., čl. 89.

Ustava bili radikali. Ustav je ipak izglasan 3. siječnja 1889. godine, a pošto je prema julijanskom kalendaru to bio dan 22. prosinca 1888. godine, ustav je poznat pod nazivom Ustav iz 1888. godine.⁵⁴ Uvedena je i jedna izmjena člankom 200. koji je predviđao da se srpska vojska ne može boriti na strani neke druge države bez prethodnog odobrenja Narodne skupštine. Time se željelo spriječiti mogućnost da kralj stavi srpsku vojsku na raspolaganje Austro-Ugarskoj u slučaju rata protiv Rusije. Istog dana kad je izglasan, Ustav je i potvrđen od strane kralja.⁵⁵ Ustav iz 1888. godine Pašić je smatrao djelom isključivo radikala, iako su sve tri stranke sudjelovale u njegovoj izradi, a u svojoj stranci je vidio jedinog jamca njegovog provođenja.⁵⁶

Napredna stranka je prvi nacrt ustava podnijela 1881. godine, a drugi 1883. godine, te je oba prijedloga odbio kralj Milan. Prema nacrtu ustava napredne vlade Milana Piroćanca od 1883. godine predviđen je dvodomni sustav, sa Senatom i Narodnom skupštinom. Radikali su svoj prijedlog podnijeli 1883. godine. Na kraju, Ustav iz 1888. godine usvojio je jednodoman sustav narodnog predstavnništva, u kojem su bili kvalificirani poslanici, birani uz niži cenzus. Ustav je osnažio ulogu Narodne skupštine dajući joj punu zakonodavnu vlast, pravo donošenja, pravo optuživanja ministara, itd. Zastupnici u Skupštini su svi birani na izborima, koji su tajni i neposredni. Izvršnu vlast dijele vladar i vlada s ministrima. Ministri imaju političku odgovornost pred Skupštinom, a imaju i kaznenu odgovornost. Usporedbom starog Ustava iz 1869. godine s novim iz 1888. godine, vidljiv je veliki napredak u smjeru veće demokratizacije političkog života u Srbiji.⁵⁷

Kraljevu namjeru abdikacije nastojale su spriječiti i Austro-Ugarska i Njemačka, ali kralja u toj odluci nije moglo ništa spriječiti. Pošto ga nije mogla odgovoriti od abdikacije, Austro-Ugarska je nastojala osigurati svoje interese i pozicije u Srbiji. Zahtijevala je da kralj prije odlaska osigura siguran nastavak vladavine svoje dinastije, a ako to ne bude slučaj onda će se sama umiješati u srpske odnose. Beč je stoga savjetovao kralja Milana da osnuje Namjesništvo koje će upravljati zemljom umjesto maloljetnog Aleksandra, te osigurati mir, stabilnost i poštovanje obveza koje je Srbija preuzela Tajnom konvencijom. Kralj se usuglasio s Bečom da je prava osoba na čelu Namjesništva Jovan Ristić. Stoga su kralj Milan i austrougarski poslanik upoznali

⁵⁴ U daljnjem tekstu koristit ću naziv Ustav iz 1888. godine, pošto je taj naziv prevladao u historiografiji.

⁵⁵ Popov, 1983., 92.

⁵⁶ Perović, 2006., 148.

⁵⁷ Kandić, 1990., 22.; Jevtić, 1990., 116-117.; Ustav Kraljevine Srbije, 1888.

Ristića sa sadržajem Tajne konvencije, te su od njega tražili potvrdu da će poštovati njene odredbe. Ristić je na to pristao uz uvjet da Austro-Ugarska mora sprečavati crnogorske i karađorđevićevske čete da upadnu u Srbiju, zatim po pitanju moguće srpsko-austrijske vojne suradnje, po pitanju srpskog širenja na jug, kao i međusobnim trgovinskim i finansijskim odnosima. S tim zahtjevima se složio i kralj Milan, koji je još zahtijevao da Austro-Ugarska sprečava namjere Bugara i Grka oko pridobivanja teritorija Makedonije. O svemu tome su vođeni pregovori početkom 1889. godine. Pregovori su završeni potpisivanjem Protokola, a produžena je i Tajna konvencija do 1895. godine. Austro-Ugarska je pristala na srpske zahtjeve, a Jovan Ristić je obećao poštovati odredbe Tajne konvencije i Protokola. Uz Ristića, druga osoba u Namjesništvu imenovan je general Kosta Protić, kraljev pouzdanik, te još jedan general, Jovan Belimarković. Kralj Milan službeno je objavio svoju abdikaciju na dvorskom prijemu 6. ožujka 1889. godine. Postavljajući kao prvog namjesnika Jovana Ristića kralj je želio time kočiti moć radikala, a dvojica generala trebala su kako bi vojska bila podrška dinastiji.⁵⁸

Nakon donošenja ustava 1889. godine radikali postaju vladajuća stranka i to idućih tri i pol godine. Radikalna stranka koja je tada bila na vlasti nije jednaka kao što je bila na početku, promijenjen je i njezin sastav gdje je sve više imućnijeg građanstva i gradske inteligencije. Godine 1889. Radikalna stranka je reorganizirana tako što je glavni odbor u Beogradu preuzeo svu kontrolu u stranci. Iste godine se u zemlju vratio Nikola Pašić ojačavši svoju poziciju u stranci, postavši predsjednikom Glavnog odbora. Bio je i predsjednik Skupštine, a 1891. godine i predsjednik vlade. U to vrijeme Radikalna stranka je imala ogromnu potporu u narodu što se može vidjeti i na rezultatima skupštinskih izbora za 1889. i 1890. godinu, kada su osvojili preko 80 % glasova birača. Moć opozicije je bila neznatna pa su radikali počeli provoditi svoj program.⁵⁹

On je započet uvođenjem općinske, sreske i okružne samouprave. U vanjskoj politici Srbija se vladom radikala okrenula prema Rusiji. Dolazilo je do posjeta Nikole Pašića i kralja Aleksandra Rusiji. Bivši srpski mitropolit Mihailo vraćen je na svoju dužnost 1889. godine, poznat po svojim proruskim stajalištima. Istovremeno u srpskom tisku su se pojavljivali tekstovi upereni protiv Austro-Ugarske. Uz to radikali su vodili ekonomsku politiku koja je išla prema što većoj ekonomskoj neovisnosti Srbije.

⁵⁸ Popov, 1983., 92-94., 107-108.

⁵⁹ Popov, 1983., 106.; Perović, 2006., 149.

Produženje trgovinskog ugovora s Austro-Ugarskom 1892. godine položaj Srbije u tom odnosu ostao je isti.⁶⁰ Kao što je već rečeno Radikalna stranka je nakon izbora za izvanrednu Narodnu skupštinu ostvarila premoćnu pobjedu, a na čelu joj se našao Nikola Pašić. Potpredsjednici Skupštine su bili dvojica radikala, te su svi drugi skupštinski organi bili sastavljeni od radikalnih zastupnika. Time je Radikalna stranka imala premoćnu ulogu u vlasti, dok je jedina oporbena snaga bilo Namjesništvo. Radikali su tako stekli apsolutnu dominaciju, što se nije sviđalo kralju, pa su zbog toga 90-te godine obilježene sukobom. U takvom odnosu snaga liberalna opozicija bila je marginalizirana, a vladajući radikali donosili su zakone kako je njima odgovaralo, te su u biti provodili samovolju.⁶¹

Iako je kralj Milan abdicirao, on se nadao da će ponovo doći u zemlju nakon sloma parlamentarizma, uvedenog Ustavom iz 1888. godine. Nakon nekog vremena iznova izbija sukob kralja Milana i kraljice Natalije. Kralj je tražio od vlade i Namjesništva da zabrani kraljici Nataliji boravak u zemlji. Na taj kraljev zahtjev oni su pristali u ožujku 1889. godine samo zato da kralj ne bi morao dolaziti u zemlju, čega su se najviše bojali radikali. Nakon boravka u inozemstvu kraljica se vratila u Srbiju u rujnu 1889. godine, a sljedeće godine u svibnju vratio se i kralj Milan zbog dugova od 1,5 milijuna dinara. Kraljev dolazak predstavljao je prijetnju radikalima jer je postojala opasnost od državnog udara, pošto su na strani Milana bili i vojska i Austro-Ugarska. Dogovor je postignut u travnju 1891. godine prema kojem je kraljica Natalija trebala napustiti zemlju, a kralj je dobio novac za otplatu svojih dugova uz uvjet da se odrekne srpskog državljanstva i pripadništva kraljevskom domu. Kralj je za odštetu dobio 3 milijuna franaka, od kojih je 2 milijuna dala Rusija, kojoj je bilo u interesu da se riješi kralja Milana. Međutim, kriza je u zemlji i dalje trajala pošto je kraljica odbijala otići, pa ju je vlada radikala nastojala silom ukloniti iz zemlje. Na taj vladin pokušaj se digla skupina kraljičinih pristaša, a protivnika kralja, te su spriječili njezin odlazak iz Beograda u svibnju 1891. godine. No, naposljetku tijekom noći kraljica Natalija je otišla iz zemlje. Nakon toga kralj Milan je u listopadu 1891. godine pristao odreći se srpskog državljanstva i napustiti zemlju, a radikali su za svaki slučaj tu njegovu izjavu dali odobriti u Skupštini u ožujku 1892. godine kako bi joj dali zakonsku moć.⁶²

⁶⁰ Popov, 1983., 106-107.

⁶¹ Perović, 2006., 149-152.

⁶² Popov, 1983., 108.; Perović, 2006., 155.

4. Vladavina Aleksandra Obrenovića

4.1. Dolazak na prijestolje

Za vrijeme ove krize odnosi vlade i Namjesništva bili su dobri te su međusobno surađivali. Sve se promijenilo nakon smrti jednog od namjesnika, Koste Protića u lipnju 1892. godine, kada su nastali sukobi oko toga tko će ga naslijediti. Radikali su tražili da to bude njihov čovjek, predlažući svog vođu Nikolu Pašića, opravdavajući to činjenicom da već postoje dva liberala, Ristić i Belimarković. No to bi, u isto vrijeme, značilo opću prevlast radikala u zemlji. Najviše se tome usprotivio Jovan Ristić, što je rezultiralo ostavkom vlade radikala. Nakon toga Ristić je dao Liberalnoj stranci da sastavi novu vladu u kolovozu 1892. godine, iako su liberali bili manjina u Skupštini. Novu vladu je vodio Jovan Avakumović te su raspisani skupštinski izbori za mjesec svibanj 1893. godine. Prije izbora liberalna vlada je odlučila ukinuti općinske uprave uspostavljene za vrijeme prošle vlade, kako bi sebi osigurala bolje izgleda na izborima. Te uprave su imale potporu naroda pa je dolazilo u nekim mjestima do sukoba vojske i seljaka, u kojima je bilo i mrtvih. Akcija vlade nije uspjela jer su radikali na izborima 1893. godine osvojili većinu u Skupštini. Na to je vlada poništila neke mandate radikala i dodijelila ih liberalima čime je stvorila većinu. Svi ti postupci bili su u suprotnosti s Ustavom i zakonom. Nakon toga je slijedio državni udar kralja Aleksandra 1. travnja 1893. godine, koji je izvršen uz potporu vojske. Proglasio se punoljetnim, iako je imao 17 godina, te je smijenio namjesnike i vladu, a mandat za novu vladu povjerio je svom odgojitelju dr. Lazaru Dokiću, predstavniku desnog krila, tzv. „umjerenih“ radikala. Uz kralja Aleksandra stajao je njegov otac kralj Milan, koji se preko sina nastojao vratiti u politički život. Državni udar nije proizveo društvene nemire, a i samim radikalima je sad bio omogućen povratak na vlast. Državni udar je pokazao da se više ne može računati na demokratičniji politički život u Srbiji, jer je uvijek postojala opasnost od miješanja vojske u političke odnose, dok je iza vojske stajao kralj Milan.⁶³

Kralj Aleksandar je vladu povjerio radikalnoj desnici i tzv. dvorskim radikalima, dok je istovremeno planirao kako da razbije jedinstvo Radikalne stranke. Stranku je namjeravao razbiti na Pašićevu i Dokićevu skupinu, no taj pokušaj nije uspio jer je na skupu stranke, održanom 1893. godine, Pašićeva skupina odnijela pobjedu. To je još

⁶³ Popov, 1983., 108-109.

jednom pokazalo da Pašić uživa veliku potporu unutar svoje stranke. Vlada radikala trajala je samo devet mjeseci, a za to vrijeme kralj Aleksandar se udaljavao od radikala na nagovor svog oca kralja Milana, te se približio Austro-Ugarskoj. Nakon što je vlada otišla krajem 1893. godine, kralj Aleksandar je odbio postaviti na čelo vlade Nikolu Pašića, iako je to Radikalna stranka tražila. Taj položaj kralj je povjerio generalu Savi Grujiću, koji je bio pristalica „dvorskih“ radikala. Početkom 1894. godine kralj Milan se vratio u zemlju, čime je označen zaokret prema starom načinu vladanja.⁶⁴

U sljedećih nekoliko mjeseci na čelu vlade su se izmijenili Đorđe Simić, a nakon njega Svetomir Nikolajević, za čije vrijeme je trajala politička kriza. Na kraju je tu igru prekinuo kralj Aleksandar izdajući ukaz od 21. svibnja 1894. godine kojim je ukinut Ustav iz 1888. godine, a vraćen stari Ustav iz 1869. godine. Taj drugi državni udar kralj Aleksandar je kao i prvi put izveo uz pomoć vojske. Iz tog oslonca kralja na vojsku, a ne više kao prije na birokratski aparat pokazuje promjenu unutar administrativnog sustava koji su napravili radikali uvodeći samoupravni aparat. Prvi potez vlasti nakon ukidanja Ustava od 1888. godine bilo je čišćenje administrativnog aparata od pristaša radikala, a sve u cilju nadzora administrativnog sustava. Nakon postavljanja „činovničke“ vlade Nikole Hristića, u mjesecu travnju 1895. godine bili su izbori za Skupštinu. Izборе je pratio veliki utjecaj policije, a na njima nisu sudjelovali liberali i radikali. Hristićevu vladu je početkom srpnja 1895. godine smijenio vođa naprednjaka Stojan Novaković. Novaković se u svojoj vanjskoj politici okrenuo od Austro-Ugarske prema Rusiji, pa je time i Napredna stranka, koja je nakratko obnovila svoj rad, napustila kao posljednja oslonac na Austro-Ugarsku u vanjskoj politici. Odnos Srbije prema Austro-Ugarskoj se mijenja zbog ekonomskih razloga, jer postoji otpor srpskih industrijalaca konkurenciji iz Austro-Ugarske. Nastaju sukobi i oko nacionalnih pitanja oko širenja Srbije prema Makedoniji, što se kosilo s austrijskom težnjom za širenjem na jug. Pogoršani odnosi značili su smanjenje srpskog izvoza što je Novakoviću predstavljalo problem jer je morao naći način da smiri nezadovoljstvo srpskih izvoznika. Spor se još više produbio 1896. godine kad su na obilježavanju 1000 godina od dolaska Mađara u Budimpešti izvještene srpske zastave među zastavama zemalja pripadnica krune sv. Stjepana.⁶⁵

⁶⁴ Isto, 110.

⁶⁵ Isto, 110-112.

Slika 2. Kralj Aleksandar Obrenović. Portret je naslikao Vlaho Bukovac 1900. godine. Preuzeto sa https://bs.wikipedia.org/wiki/Aleksandar_Obrenovi%C4%87 (3. prosinca 2016.)

4.2. Uvođenje diktature

U unutarnjoj politici pojavila se potreba da se promjeni Ustav iz 1869. godine, koji je bio na snazi, jer su ustavne odredbe bile zastarjele. Radikali su bili za to da se vrati Ustav iz 1888. godine. Dio radikala na čelu s Pašićem bio je svjestan nerealnosti tog prijedloga pa su bili spremni na polovično rješenje, tj. nešto između Ustava iz 1888. i 1869. godine. No, pitanje oko Ustava prekinuo je ustanak na Kreti 1896. godine. Kralj Aleksandar je otpustio Novakovićevu vladu, te je zamijenio s vladom Đorđa Simića u kojoj su bili „umjereni“ radikali i nestranački ljudi. Nakon svoje smjene Novaković je raspustio Naprednu stranku koja se realno nije više mogla održati bez potpore dvora. U to je vrijeme eskalirala Istočna kriza kao posljedica grčko-turskog rata. Simovićeva vlada je pokušala da se u vanjskoj politici zbliži s Bugarskom, sklopivši s njom tzv. „Ugodbu“ koja je trebala biti uvod za carinski i politički savez. Ta vlada je imala manu što nije uživala potporu radikala, a ovisila je o podršci kralja Milana i Aleksandra. Na izborima u lipnju 1897. godine radikali su dobili nadmoćnu većinu u Skupštini. Nakon toga kralj Aleksandar je, po savjetu kralja Milana, u listopadu 1897. godine srušio Simovićevu vladu, te je zaveo diktaturu oslanjajući se na vojsku i administraciju. Vlada je bila pod kontrolom dvora, a na čelu joj je bio dr. Vladan Đorđević. Kralj Milan je tada stavljen na čelu vojske. Političke stranke su bile razbijene, tisak je bio pod strogim nadzorom, a od pripadnika Liberalne i Napredne stranke stvarana je dvorska stranka. Režim je trajao od 1897. do 1900. godine, a cilj je bio reforma države na svim poljima. Cijeli administrativni aparat je zamijenjen preko noći, a došlo je do reforme vojske i njezinog osuvremenjivanja.⁶⁶

Za to vrijeme u vanjskoj politici pogoršani su odnosi s Rusijom, pa je ruska strana 1897. – 1898. godine povukla svog poslanika iz Beograda. Također, nastojalo se približiti Turskoj, računajući na njezine ustupke u Makedoniji, a veze s Austro-Ugarskom su popravljene. Zbog gušenja političkih sloboda posebno su bili pogođeni radikali kao najjača stranka. Čak je i pokušan atentat na kralja Milana u srpnju 1899. godine, a atentator je bio Stevan Knežević, pristalica Karađorđevića i agent ruske tajne službe. Taj neuspjeli atentat iskoristili su Aleksandar i Milan da se obračunaju s radikalima. Neki od njih su osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne, a Pašić je izbjegao smrtnu kaznu na intervenciju Austro-Ugarske i Rusije. Stanje u zemlji se uvelike promijenilo

⁶⁶ Isto, 112-113.

kad je kralj Aleksandar odlučio za ženu uzeti Dragu Mašin, dvorsku damu svoje majke Natalije. Tom braku su se usprotivili mnogi, među ostalim i kralj Milan, pa je bio prisiljen napustiti Srbiju u koju se više nije vraćao do svoje smrti.⁶⁷

Slika 3. Kraljica Draga Obrenović. Preuzeto sa

https://sh.wikipedia.org/wiki/Draga_Obrenovi%C4%87 (3. prosinca 2016.)

⁶⁷ Isto, 114.

Ženidba kralja Aleksandra s Dragom Mašin nije bila dobro prihvaćena u javnosti, pošto je Draga bila 12 godina starija od Aleksandra, a uz to kružile su svakakve priče o njezinu privatnom životu. Došlo je do promjene i u političkom životu Srbije. Vladan Đorđević je podnio ostavku svoje vlade, a kralju Milanu i kraljici Nataliji, koji su se protivili ženidbi, bio je zabranjen povratak u zemlju. Time je nestala politička moć kralja Milana, dok su njegove pristaše u vojsci i politici, također izgubili utjecaj, te su udaljeni sa svih položaja. Nedugo nakon tih događaja kralj Milan je umro u veljači 1901. godine, za vrijeme dok je bio u Beču. Prilikom dolazak na vlast vidjeli su radikali ako prihvate kraljicu Dragu. Radikali su u to vrijeme bili na odsluženju dugogodišnjih zatvorskih kazni na koju ih je osudio Priječki sud 1899. godine, dok su neki bili u inozemstvu. Znak promjene u političkom životu zemlje bio je vidljiv kad je kralj pomilovao 1900. godine sve radikale osuđene za pokušaj atentata 1899. godine na kralja Milana. Uz to na vanjskom planu Srbija se približila Rusiji. Novu vladu sastavio je Aleksa Jovanović.⁶⁸

Unutar Radikalne stranke vidljiva je bila podijeljenost na starije radikale, koji su bili skloni suradnji s režimom 90-ih godina, i mlađe koji su se opirali režimu i zbog toga bili zatvarani i proganjani. Kralj Aleksandar je 1901. godine bio spreman povjeriti vladu radikalima ali pod uvjetom da prihvate sporazum s naprednjacima. Starija grupa radikala pod vodstvom Nikole Pašića bila je spremna na takav kompromis, dok je grupa mlađih radikala bila protiv toga. Taj sukob bio je konačan povod za razdvajanje tih grupa, te je mlađa skupina osnovala novu stranku Samostalnih radikala. Nakon što su međusobno dvije političke strane sklopile sporazum, kralj Aleksandar je mandat za sastav vlade dao radikalima Mihailu Vujiću, a u vladi su bili ministri radikali i naprednjaci. Nova vlada krenula je na posao s izmjenom Ustava iz 1869. godine koji je bio na snazi. Postignut je kompromis između kralja, naprednjaka i radikala donošenjem Ustava 1. travnja 1901. godine, tzv. „Prvoaprilski ustav“. Novi Ustav je donio promjene po pitanju narodnog predstavništva uvođenjem dvodomnog sustava. Senat se sastojao od članova koji su postavljeni i oni koji su izabrani, u omjeru 30:18. Članovi Senata su bili: prijestolonasljednik, beogradski arhiepiskop, niški episkop, 30 senatora imenovanih od kralja i 18 biranih na izborima. Članovi Senata koji su imenovanu od strane kralja, prema Ustavu ostaju na toj dužnosti do kraja života. Izabrani članovi Senata na toj dužnosti ostaju šest godina. Ono što je karakteristično za Senat je da se on nikad ne

⁶⁸ Isto, 130.

raspušta. Uvođenjem Senata kralj je nastojao smanjiti preveliku moć koju su radikali imali u Narodnoj skupštini. U Narodnoj skupštini nisu više bili zastupnici koje je imenovao vladar kako je predviđao Ustav iz 1869. godine, ali su zadržani kvalificirani poslanici po Ustavu iz 1888. godine. Skupštinski zastupnici su birani tajnim i neposrednim izborima, uz povećani izborni cenzus. Jednaku zakonodavnu moć imali su i Senat i Narodna skupština. Za razliku od Ustava iz 1888. godine novi Ustav nije predviđao odgovornost vlade pred Skupštinom, kao ni pitanje državnog budžeta.⁶⁹

Radikali su u novom Ustavu vidjeli mogućnost da putem Skupštine imaju prevlast i u vladi. S druge strane, naprednjaci su u Senatu vidjeli izvor svoje moći i zaštitu svojih interesa, dok je kralj namjeravao smanjiti preveliku moć radikala. No, nisu svi radikali prihvatili Ustav iz 1901. godine, pošto su mlađi radikali, samostalci, bili protiv potpisivanja Ustava. Uz njih i liberali su se našli u opoziciji. Na izborima za Narodnu skupštinu 1901. godine, pobijedili su stari radikali te su osvojili većinu, a većinu su dobili i u izabranom dijelu Senata. Time je radikalima bio nepotreban sporazum s naprednjacima. Pravi skandal oko kraljevskog para je izbio kad je 1901. godine otkriveno da kraljica Draga nije trudna. Uza sve to u vojsci je vladalo nezadovoljstvo zbog neisplate plaća, i zbog kraljičine braće. Kralj Aleksandar je zbog nezadovoljstva s radikalima odlučio prekinuti suradnju s njima. Nakon kratkotrajne vlade Velimirovića, kralj predaje vladu u ruke generalu Dimitriju Cincar-Markoviću. Potez nove vlade bio je raspuštanje Narodne skupštine.⁷⁰

Kralj Aleksandar je nastojao da se što više približi Austro-Ugarskoj 1902. godine, mijenjajući vladu kako bi dokazao da želi dobre odnose. Kralja je posebno uzrujavala prisutnost bugarskih četa u Makedoniji, pa je u slučaju mogućeg rata želio osigurati savezništvo s Austro-Ugarskom. Nudio je i mogućnost carinskog i vojnog saveza s Austro-Ugarskom, a zauzvrat je tražio pomoć za osvajanje Stare Srbije i sjeverne Makedonije. Austro-Ugarska nije shvaćala ozbiljno kraljeve ponude, a i nije joj bilo u interesu dijeljenje Osmanskog carstva. U Beču su bili svjesni da je kraljev položaj u zemlji nesiguran, pošto je vladalo veliko nezadovoljstvo njegovom vladavinom. Početkom travnja 1903. godine izbile su demonstracije u Beogradu, nakon kojih je kralj izvršio novi državni udar ukidanjem Ustava i raspuštanjem Narodne skupštine i

⁶⁹ Popov, 1983., 131.; Ustav Kraljevine Srbije, 1901.; Jevtić, 1990., 117.

⁷⁰ Popov, 1983., 132.

Senata.⁷¹ Cijela situacija oko vladavine kralja Aleksandar došla je do svog krvavog kraja u noći s 28. na 29. svibnja, događaju poznatom kao „majski“ prevrat.⁷² Grupa časnika srpske vojske izvršila je planirano ubojstvo kralja Aleksandra i kraljice Drage u kraljevskom dvoru. Tom prilikom su ubijeni i predsjednik vlade, ministar vojske i kraljičina braća. Kralj i kraljica su ubijeni na okrutan način što je izazvalo lavinu reakcija i osuda u svijetu.⁷³

Poslije ubojstva kralja Aleksandra u Srbiji je formirana revolucionarna vlada, a stvarna moć se nalazila u rukama časnika koji su sudjelovali u uroti protiv kralja. U vladi bez pripadnika Napredne stranke sudjelovali su sudionici urote, liberali i samostalci, te staroradikali koji su podržavali urotu. Revolucionarna vlada je vratila Ustav iz 1901. godine, te je sazvala Senat i Skupštinu da donesu ustav i izaberu novog kralja. Vojska je za novog kralja proglasila Petra Karađorđevića, što je odobrilo Narodno predstavništvo, uz prethodno donošenje ustava. Time kralj nije sudjelovao u donošenju ustava, već je samo nad njim položio zakletvu, nakon što se vratio u zemlju. Ustav iz 1903. godine preuzeo je gotovo sve odredbe Ustava iz 1888. godine, osim odredbe o izbornom sustavu. Nakon prevrata 1903. godine vojska preuzima glavnu ulogu u državi, uz ogromnu moć Radikalne stranke. Najvažnija politika u državi bilo je širenje državnog teritorija i ujedinjenje svih Srba u jednu državu. U tu svrhu počinju pripreme za ratna djelovanja, koja će obilježiti srpsku politiku u narednim godinama.⁷⁴

⁷¹ Čubrilović-Ćorović, 1938., 187-188.

⁷² Prema gregorijanskom kalendaru to je datum 10. i 11. lipnja.

⁷³ Čubrilović-Ćorović, 1938., 189.

⁷⁴ Iz predgovora Latinke Perović u: Popović-Obradović, 2008., 37-40.; Ustav za Kraljevinu Srbiju (1903.), 1916.

5. Političke stranke u Srbiji

5.1. Narodna liberalna stranka

Svoje izlaganje ću započeti prikazom Narodne liberalne stranke od 1878. godine. Glavna politička figura koja je obilježila Liberalnu stranku je Jovan Ristić, koga se smatra jednim od najboljih srpskih političara i državnika, uz Iliju Garašanina i Nikolu Pašića. Rođen 1831. godine u Kragujevcu, završava gimnaziju u Beogradu, a 1849. godine otišao je na studij, prvo u Berlin, a zatim u Heidelberg. Studirao je povijest, te je doktorirao iz filozofije u Heidelbergu 1852. godine. Zatim odlazi u Pariz gdje dvije godine studira Francuski te pohađa predavanja na Sorbonni. Za vrijeme svog boravka u Heidelbergu upoznao se s knezom Milošem koji je u to vrijeme bio u progonstvu. Kad se knez Miloš vratio na prijestolje povjerio je Jovanu Ristiću zadatak da u Carigradu lobira da dinastija Obrenović dobije pravo nasljedstva na srpsko prijestolje, te da Turci napuste Srbiju. Nakon dolaska na vlast Mihaila Obrenovića 1861. godine Ristić je poslan za predstavnika u Carigrad, te je na toj poziciji ostao do 1867. godine.⁷⁵ Jovan Ristić je bio blizak liberalima iz 1858. godine, kad su oni zastupali svoje ideje na Svetoandrejskoj skupštini, no nije podupirao njihove ideje. On je bio vjeran politici koju je provodio knez Mihailo. Sam knez Mihailo postavio ga je za ministra vanjskih poslova 1867. godine. Tada je savjetovao knezu da ide putem umjerenog liberalizma, no knez se s time nije složio. Poslije ubojstva kneza Mihaila, Ristić postaje jedan od namjesnika maloljetnom knezu Milanu. Stvara liberalnu stranku od liberala koji su bili pristaše Obrenovića i određenog broja liberalnih intelektualaca. Njegov liberalni program bio je isti kao i program liberala iz 1858. godine, a to su liberalne reforme u zemlji i borba za oslobođenje i ujedinjenje svih Srba.⁷⁶ U vanjskoj politici liberali su tražili oslonac u Rusiji, dok je Rusiji bilo u interesu da se preko Srbije učvrsti na području jugoistočne Europe, odakle bi širila svoj utjecaj. U političkom životu Ristić je zastupao umjerene stavove. Ukupno je sa svojim liberalima na vlasti bio 11 godina, i to od 1868. do 1873. godine, zatim od 1875. do 1880. godine, te od 1892. do 1893. godine.⁷⁷

⁷⁵ Dragnich, 1990., 57-58.

⁷⁶ Janković, 1951., 180-182.

⁷⁷ Isto, 184-185.

Glavno sredstvo njihovog opstanka na vlasti bilo je korištenje terora i špijunaže protiv svojih političkih protivnika, napuštajući time nekadašnji liberalni program. Sloboda tiska koja je bila proglašena Ustavom iz 1869. godine bila je u praksi ugrožena cenzurom, zbog kritika upućenih vladi. Takvom svojom politikom liberali su gubili na popularnosti, što se na najbolji način pokazalo porazom na izborima 1880. godine, kada su od 128 poslaničkih mjesta osvojili njih sedam, što je za njih bio veliki udarac. Za vrijeme vladavine naprednjaka broj liberalnih predstavnika u Skupštini kretao se između sedam i petnaest. Nakon što je doživio poraz Jovan Ristić i njegovi liberali počinju se okupljati 1881. godine. Nastoje se politički organizirati kao i njihovi konkurenti, naprednjaci i radikali, ali to rade postupno, prvo pod imenom „Družina za potpomaganje srpske književnosti“ koju su osnovali u listopadu 1881. godine. Također, objavljuju i svoj Program Liberalne stranke u prvom broju „Srpske nezavisnosti“. Traže jačanje srpske ekonomije i političke nezavisnosti, te veću slobodu i odlučivanje naroda u političkom životu. Zalažu se za domaću proizvodnju, štednju u državnom budžetu, te razvijanje i unapređivanje narodne vojske. Na području obrazovanja rade na tome da osnovna škola bude obvezna. Kao glavni vanjsko-politički cilj srpskog naroda navodi se ujedinjenje Srba na Balkanu, te savez i carinsku uniju s ostalim narodima na istoku. Poslije nešto više od godine dana, u studenom 1882. godine, „Družina“ mijenja ime u Liberalnu stranku.⁷⁸

Nakon 1880. godine Liberalna stranka, u situaciji kada je sišla s vlasti i kada raste popularnost Radikalne stranke, odlučuje se na mijenjanje svojih programa i svoje organizacijske strukture. Godine 1883. donosi Statute kojima predviđa unutrašnju organizaciju stranke na demokratskim načelima. Svoj novi i prošireni program donosi u veljači 1888. godine koji je vrlo sličan programu Radikalne stranke. U tom novom programu zalažu se za: slobodu izbora, kontrolu nad upravom zemlje, građanska i imovinska prava, slobodu tiska i udruženja, opće pravo glasa, veće zakonodavne ovlasti Skupštine čiji će se članovi birati isključivo od strane naroda. Nakon abdikacije kralja Milana i Ristićevog postavljanja na poziciju namjesnika, vodstvo Liberalne stranke preuzima grupa mlađih članova, poznata kao „advokatska grupa“. Ta nova vodeća grupa mijenja dotadašnji način djelovanja stranke jer od tada kreće u agitaciju na periferiju, gdje je prije nisu vršili. Liberalna stranka se sada služi svim raspoloživim sredstvima, ne prezajući ni od varanja birača. Došavši na vlast po treći put 1892. godine

⁷⁸ Janković, 1951., 186-191.; Prodanović, 1947., 445-446.

Liberalna stranka izdaje novi Program koji se podudara s programom Radikalne stranke s ciljem približavanja javnosti. Dolasku na vlast liberala prethodio je čitav niz zloupotreba vlasti, terora nad seljacima, no nisu se dugo zadržali jer već u travnju 1893. godine odlaze s vlasti. Nakon tog poraza liberali gube veliki broj svojih pristalica koji prelaze u radove Radikalne ili Napredne stranke. Jedna grupa liberala preživjet će do 1903. godine kad se i ona cijepa, te od većeg dijela te grupe nastaje Narodna (nacionalna) stranka.⁷⁹

Što se tiče organizacije Liberalne stranke, kao jedini autoritet na čelu liberala nameće se nakon 1868. godine Jovan Ristić. Liberalna stranka se do 1880. godine, tj. do svog poraza oslanjala u organizacijskom smislu na činovništvo i svećenstvo na čelu s mitropolitom Mihailom. Nove okolnosti su zahtijevale da se stranka organizira po uzoru na Radikalnu i Naprednu stranku. Kada se govori o podupirateljima Liberalne stranke oni uglavnom pripadaju sloju trgovaca i bogatih seljaka, te visokom svećenstvu, dok je ono niže bilo naklonjeno radikalima.⁸⁰

5.2. Napredna stranka

Napredna stranka svoje podrijetlo vuče od ustavobranitelja iz kojih su nastali mladokonzervativci, te oni predstavljaju prethodnike Napredne stranke. Za vrijeme kneza Mihaila konzervativna grupa političara na čelu s Garašanihom i Marinovićem bila je vladajuća zahvaljujući podršci kneza. Njezini glavni politički protivnici bili su liberali sa Svetoandrejske skupštine. Konzervativna grupa gubi na svom značaju nakon ubojstva kneza Mihaila kada ujedno i silazi s vlasti. Nakon stupanja na vlasti Ristićevih liberala veliki broj konzervativaca se priklanja novoj vlasti. Jedini kritičar nove liberalne vlade iz redova konzervativaca bio je Aćim Čumić vođa nove „mladokonzervativne grupe“. On zastupa liberalne nazore kritizirajući između ostalih i novi Ustav iz 1869. godine. Povezuje se sa socijalističkim pokretom zastupajući ideje o samoupravi općina i okruga, slobodi tiska, zborova i udruženja, ukidanje stajaće vojske, itd. Nakon pada liberalne vlade 1873. godine novu vladu sastavili su konzervativci pod vodstvom starokonzervativca J. Marinovića te A. Čumića kao ministra unutarnjih poslova. Nakon godine dana A. Čumić sastavlja novu vladu od mladokonzervativaca

⁷⁹ Janković, 1951., 191-193.

⁸⁰ Isto, 194-198.

koja je potrajala dva mjeseca. Mladokonzervativnu grupu činili su još i Milan Piroćanac, Ljubomir Kaljević, Đorđe Pavlović koji su se isticali kao protivnici Ristića i njegovih liberala. Dok su bili na vlasti u redove mladokonzervativaca prelaze i bivši Ristićev ministar liberal Čedomilj Mijatović, te drugi Ristićev bivši ministar Stojan Novaković. Što se tiče utjecaja u narodu mladokonzervativna stranka je imala mali utjecaj i među seljacima kao i među trgovcima i činovnicima. Nakon dolaska na vlast 1880. godine grupa mladokonzervativaca se održala sedam godina na vlasti. Jedan od razloga opstanka te grupe na vlasti bili su slabljenje liberala koji su izgubili oslonac među trgovcima i bogatim seljacima.⁸¹

Uz sve te neprilike koje su pogodile Liberalnu stranku i sam knez Milan je radio na njihovoj smjeni i dovođenju mladokonzervativaca. Mladokonzervativci su bili podržani i zbog opasnosti koja je prijetila od sve moćnijih radikala, koji su osobito bili popularni među seljačkim masama. Posebno su protiv radikala bili knez i viši društveni slojevi. Sve te okolnosti dovele su do toga da knez i vladajući društveni sloj dovedu na vlast mladokonzervativce (naprednjake) na čelu s Milanom Piroćancem 31. listopada 1880. godine. Na skupštinskim izborima 1880. godine naprednjaci izlaze zajedno s radikalima, na kojima većinu poslanika dobivaju radikali, dok liberali doživljavaju veliki poraz. Radikali su nakon stvaranja svoje političke stranke odlučili podržati vladu mladokonzervativaca kako liberali ne bi ponovno došli na vlast. Vlada mladokonzervativaca se odlučila na liberalne reforme, kako bi smanjila utjecaj radikala i tako privukla seljačke mase za svoju politiku. Odmah nakon izlaska radikalskih novina „Samouprava“ u siječnju 1881. godine mladokonzervativci osnivaju Zbor napredne stranke, tj. klub predstavnika u Skupštini.⁸²

Nakon stupanja na vlast naprednjaci donose Zakon o tisku s kojim su bili zadovoljni i radikali. Njime se liberaliziralo izdavanje tiska, a zabrana lista je bila samo u slučaju uvrede vladara ili poziva na narodnu bunu, dok su kazne bile blage. Drugi zakon koji se odlikovao liberalnošću je Zakon o udruženjima i zborovima, kojim se više nije trebalo tražiti prethodno odobrenje, kao što nije bilo potrebno prethodno odobrenje za osnivanje nepolitičkih udruženja. Političke stranke su se mogle slobodno osnivati. U isto vrijeme na početku 1881. godine donesen je i zakon o sucima kojima se jamči neovisnost. Također, Napredna stranka dovodi svoje ljude na sva važnija mjesta u državnoj

⁸¹ Isto, 202-204.

⁸² Isto, 205-207.

administraciji. Promjene su bile temeljite posebno oko pitanja vojske. Naime, do tadašnja „narodna vojska“ je preoblikovana u stajaću vojsku. Svoju naraslu moć naprednjaci su iskoristili za progon političkih protivnika pogotovo radikala. Narod je prema naprednjacima iskazivao prezir, što se očitovalo i u nasilju prema članovima Napredne stranke nakon pada njihove vlade 1887. godine. Napadi su bili poticani od strane Radikalne stranke, koja je time željela eliminirati svoje političke protivnike. Naprednjake će po drugi put na vlast dovesti kralj Aleksandar u lipnju 1895. godine, te će se zadržati do kraja 1896. godine. Nakon toga Napredna stranka prestaje sa svojim radom.⁸³

Naprednu stranku su u većini podržavali činovnici koji su bili u njezinom sastavu. No, glavni oslonac joj je bio kao i kod liberala, među trgovcima i seoskim gospodarima te novi sloj bogataša, bankari i industrijalci. Napredna stranka i kralj Milan bili su u svojevrsnom savezu u razdoblju 1880. – 1887. godine od kojeg su obadvije strane imale korist. Naprednjaci se bez pomoći kralja ne bi mogli popeti na vlast niti se održati, a kralj Milan je u Naprednjacima vidio sredstvo u borbi sa svojim političkim protivnicima. Taj savez između Napredne stranke i kralja je bio i na unutarnjem i vanjsko-političkom planu oslanjanja na Austro-Ugarsku. Vlada naprednjaka usvaja zahtjev austrougarske vlade da joj se prizna povlaštena klauzula u trgovinskom ugovoru. Također, za vrijeme vladavine naprednjaka donesena je i Tajna konvencija u lipnju 1881. godine.⁸⁴

Vođom Napredne stranke se smatrao Milutin Garašanin, ali uz njega su se kao vođe nametnuli Piroćanac, Mijatović i Novaković. Može se reći da unutar vrha stranke nije bilo sloge već međusobno nadmetanje za moć u stranci. Odmah nakon dolaska na vlast 1881. godine Napredna stranka je krenula s projektom izgradnje željezničke pruge, s ciljem približavanja Srbije ostatku razvijene Europe u ekonomskom smislu. Godine 1883. osnivaju Narodnu banku koja je kreditirala trgovce i industriju.⁸⁵

⁸³ Isto, 208-211.

⁸⁴ Isto, 215-218

⁸⁵ Isto, 224-225.

5.3. Radikalna stranka

Radikalna stranka je za svog utemeljitelja uzimala Svetozara Markovića, koji je bio zastupnik socijalizma u Srbiji. Janković tvrdi da pozivanja radikala na Markovića nije opravdano pošto su radikali napustili one ideje koje je zastupao Marković, dok su se oni brinuli za interese viših društvenih slojeva i njihove privilegije. S druge strane za Adama Bogosavljevića, Markovićevog bliskog suradnika, kaže da je on bliži idejama radikala i da se njega može smatrati njihovim začetnikom, pošto je on napustio revolucionarnu borbu Svetozara Markovića. Adam Bogosavljević se prvi put javlja u političkom životu Srbije 1874. godine kad je kao vođa grupe seljačkih poslanika u Narodnoj skupštini vodio borbu s mladokonzervativnom vladom. U to vrijeme Bogosavljević je imao veliki ugled među opozicijom i utjecaj kod siromašnih seljaka istočne Srbije, koja je tada bila najsiromašnije područje u zemlji. Glavnu ideju koju je Bogosavljević preuzeo od Svetozara Markovića je njegov antibirokratizam, te borba za općinsku i okružnu samoupravu. No, za početak se zalagao za smanjenje činovničkih plaća i privilegija. Svoje je politički uspjeh gradio na kritiziranju drugih političara koji zastupaju interese samo viših društvenih slojeva, dok je sebe smatrao zastupnikom interesa siromašnih seljaka.⁸⁶

Mislim da u takvim Jankovićevim ocjenama da Markovićev ideje nisu spojive s idejama koje je kasnije zastupala Radikalna stranka nema jakih uporišta. Treba voditi računa da je vođa radikala Nikola Pašić bio u krugu ljudi koji su bili najbliži suradnici Svetozara Markovića. Naime, Nikola Pašić se 60-ih godina za vrijeme svog studiranja u Švicarskoj upoznao sa Svetozarom Markovićem i njegovim idejama, koje je on formirao za vrijeme svog boravka u Rusiji. Kao vođa srpskih studenata u Švicarskoj, Pašić je preko Markovića primio ideje ruske revolucionarne emigracije. S takvim idejama ta grupa srpskih političara dolazi natrag u Srbiju. Nikola Pašić u Srbiji surađuje u Markovićevim listovima „Javnost“ i „Oslobođenje“. Nakon smrti Svetozara Markovića 1875. godine Pašić dolazi na čelo pokreta. On formulira svoju političku ideologiju na otporu prema kapitalizmu, jer smatra da je on podijelio srpski narod na staleže, te ga učinio ovisnim o zapadnoeuropskim narodima.⁸⁷ Stoga kada Dragoslav Janković u svom djelu govori kako su radikali na čelu s Pašićem napustili ideje i revolucionarni duh koje je zastupao Svetozar Marković i da se prema tome ne mogu

⁸⁶ Isto, 227-229.

⁸⁷ Perović, 2006., 128-129.

pozivati na njegovo ime, jednostavno nije točno. Oni su nastavili ideje koje su preuzeli od Markovića, a političke okolnosti su ih kasnije navele da mijenjaju svoje stavove ovisno o političkoj situaciji, ali time nisu napustili svoje temeljne ideje.

Smatra se da Radikalna stranka ima svoje dvije razvojne faze, a njihovu prekretnicu čini Timočka buna 1883. godina. Do te godine ona je zastupala poneke socijalističke ideje te se protivila birokratskom sustavu zastupajući lokalnu samoupravu. Druga faza koja nastupa nakon Timočke bune, a posebno nakon dolaska na vlast 1887. godine, kada Radikalna stranka napušta svoje stare ideje te se priklanja očuvanju postojećeg sustava. Prvo i osnovno načelo političkog programa Radikalne stranke u njenoj prvoj fazi, tj. nakon osnivanja 1881. godine je borba protiv birokratskog sustava i uvođenje samoupravnog uređenja u zemlji, na temelju ideja Svetozara Markovića. Ideja o samoupravi se zasniva na pretpostavci da će davanje narodu vlast u ruke u njihovim općinama i srezovima, dovesti do pravednijeg odnosa činovništva prema narodu, jer bi time od narodne volje ovisio njihov položaj na vlasti.⁸⁸ No, kasnije su radikali napustili tu ideju o samoupravi. To se može objasniti time što su i sami članovi Radikalne stranke bili činovnici ili vezani za birokraciju ili su željeli postati dio tog sustava.⁸⁹

Sljedeće za što su se radikali zalagali u svom programu bilo je republikanstvo, no ono je bilo samo deklarativno jer su za cijelo vrijeme svojeg djelovanja prihvaćali monarhijsko uređenje u Srbiji. Što se tiče vanjske politike radikali su zastupali ideju o oslobođanju i ujedinjenju svih Srba. U vanjskoj politici oslanjaju se, kao i liberali, na Rusiju.⁹⁰

Sljedeći važan događaj za političku povijest Srbije je poraz u ratu s Bugarima 1885. godine. Nakon toga kralj je odlučio prestati s progonom radikala, koji je uslijedio nakon Timočke bune, te se s njima zbližiti kako bi spasio svoju poziciju nakon poraza u ratu. S druge strane i radikalima je dobro došlo zbližavanje s kraljem kako bi prestao njihov progon i kako bi se domogli vlasti. Godine 1886. radikali sklapaju politički sporazum s Liberalnom strankom. Cilj radikalskih vođa je bio dokazati kralju da može računati na njihovu vjernost, pa su tako i došli na vlast zajedno s Liberalnom strankom u lipnju 1887. godine, a krajem iste godine su sami ostali na vlasti. Ustav koji je donesen 1888. godine je rezultat kompromisa između kralja i radikala, ali i ostalih stranaka.⁹¹

⁸⁸ Janković, 1951., 230-234.

⁸⁹ Isto, 236.

⁹⁰ Isto, 238-240.

⁹¹ Isto, 254-257.

Radikalna vlada je u svojoj ekonomskoj politici provodila praksu davanja poticaja razvoju industrije u Srbiji, raznim pogodnostima i zaštitom industrijalaca. Time su stjecali svoju moć i ugled sklapajući međusobna prijateljstva s moćnim investitorima. Većinu članstva Radikalne stranke činili su siromašni seljaci, dok su vođe radikala na lokalnoj razini bili pravoslavni svećenici i učitelji.⁹²

Neposredno prije dolaska na vlast u redove radikala sve više ulaze bogatiji seljaci, trgovci i zanatlije, a nakon osvajanja vlasti i veliki trgovci, bankari i industrijalci, jednom riječju viši društveni slojevi. Radikalna stranka je prva organizirana politička stranka u Srbiji osnovana 1881. godina. Do tada stranke u Srbiji nisu imale svoje statute, političke organe, niti su postojala prava i dužnosti članova stranke. Stranke su bile skupine pojedinaca okupljenih oko političkih ličnosti i to u trenucima skupštinskih izbora. Primjer organiziranja radikala slijedit će i ostale skupine političara. Ono što je bilo svojstveno za Radikalnu stranku je da je ona imala stranačke odbore i po selima, a ne samo po gradovima. Pošto je stranka nakon Timočke bune bila razbijen, ona se ponovno organizira 1889. godine.⁹³

Novija literatura donosi neke nove poglede na djelovanje Radikalne stranke. Među njima se izdvajaju dvije autorice Latinka Perović i Olga Popović–Obradović koje pišu o stvarima koje se nisu mogle pronaći u djelima pisanim za vrijeme socijalističke Jugoslavije, te progovaraju o aspektima kojima se prije nije poklanjala velika pažnja. Pošto je Srbija u vrijeme nakon stjecanja neovisnosti krenula u smjeru modernizacije zemlje po uzoru na Zapadnu Europu, u Srbiji se javlja otpor toj politici u obliku Radikalne stranke. Radikali pod vodstvom Nikole Pašića zastupaju ideju tzv. „narodne države“, s kojom su postali najjači politički pokret u Srbiji. Ono što je karakteriziralo to društvo bio je antiindividualizam, država kao patrijarhalna zajednica, ekonomski egalitarizam i nacionalno-teritorijalni mitovi (naročito onaj o Kosovu). Narodna radikalna stranka je formulirala i provodila takvu političku ideju. Program „narodne države“ predstavljao je negaciju moderne države. Krajem 19. stoljeća radikali su svoju stranku definirali kao negaciju liberalnih i afirmaciju radikalno-demokratskih principa socijalističkog podrijetla. Protivili su se kapitalizmu, a zagovarali radničke zadruge. Pred kraj 19. stoljeća stranka širi svoju razgranatu mrežu stranačkih odbora po cijeloj Srbiji. Tako dobiva na masovnosti što je čini „narodnom“ iz čega crpi svoj legitimitet

⁹² Isto, 261-262.

⁹³ Isto, 264-266.

kojeg negira drugim strankama. Prema tome druge stranke su za njih „vlasničke“, čime su željeli reći da vlasnici nisu dio naroda. Radikali su time stavljali znak jednakosti između svoje stranke i države.⁹⁴ Protivili su se svemu što dolazi sa Zapad, pa tako i gradnji željeznica. Za njih je vanjskopolitički program Srbije imao primat nad pitanjima unutarnjeg uređenja zemlje. Taj program je predviđao oslobađanje i ujedinjenje svih Srba u jednu državu, gledajući na Srbiju kao balkanski Pijemont. Za Nikolu Pašića to je bila ideja kojoj su se morale podrediti sve ostale ideje. Kao najvažnijeg srpskog saveznika radikali su vidjeli Rusiju, te stoga nisu mogli podnijeti okretanje Srbije Austro-Ugarskoj za vrijeme Milana Obrenovića.⁹⁵

⁹⁴ Popović-Obradović, 2008., 328-329, 331.

⁹⁵ Isto, 333-335.

6. Zaključak

Obrenovići su bili srpska dinastija koja je svojom vladavinom obilježila Srbiju u 19. stoljeću. Njezin je utemeljitelj bio Miloš Obrenović, vođa Drugog srpskog ustanka i kasnije njezin prvi knez. Njegova najveća zasluga je što je od Srbije stvorio autonomnu kneževinu u sklopu Osmanskog Carstva. Ta će se autonomija još više povećavati za vrijeme njegovih nasljednika knezova Mihaila i Milana. To će konačno kulminirati dobivanjem neovisnosti za kneževinu Srbiju na Berlinskom kongresu 1878. godine. Od te prijelomne godine počinje razdoblje kojim se bavim u ovom radu, a završava s 1903. godinom, kada dinastija Obrenović silazi s povijesne pozornice nasilnim putem.

To razdoblje od 25 godina obilježeno je vladavinom Milana Obrenovića i njegova sina Aleksandra. Cilj mi je bio ovim radom pokazati stil njihove vladavine, njihovu vanjsku i unutarnju politiku, odnose s političkim strankama, te njihovim međusobnim sukobima za prevlast u Srbiji. Iz rada se može uočiti povezanost vanjske i unutarnje politike, tj. kako jedna utječe na drugu i obrnuto. Vanjska politika Srbije još od razdoblja borbe za autonomiju u sklopu Osmanskog Carstva bila je ovisna o politikama velikih sila, a pogotovo od strane Austro-Ugarske i Rusije, koje su posebno bile zainteresirane za područje jugoistočne Europe. Austro-Ugarska je željela kontrolirati Srbiju jer je imala namjeru širenja dalje prema jugoistoku, pogotovo nakon poraza u ratu protiv Pruske 1866. godine. U tom je imala podršku moćne Njemačke koja je provodila svoju politiku prodora prema istoku (*Drang nach Osten*). S druge strane, Rusija je željela spriječiti taj prodor, pa je u tome vidjela Srbiju kao svoju saveznicu, pomoću koje će ovladati jugoistokom Europe, u želji za izlaskom na toplu mora. Prije izbijanja istočne krize Milan Obrenović je vodio politiku s oslanjanjem na Rusiju, no to će se ubrzo promijeniti jer će Rusija naći svog glavnog saveznika u Bugarskoj. Stvaranjem Velike Bugarske srpska politika je ostala razočarana ponašanjem Rusije, pa novog saveznika pronalazi u Austro-Ugarskoj. Zbog toga interese Srbije na Berlinskom kongresu zastupala je Dvojna Monarhija, a u zamjenu Srbija je morala dati velike ustupke. Morala je potpisati trgovinski ugovor u kojem je Austro-Ugarska bila u povoljnijem položaju, obvezati se na gradnju željezničke pruge kroz Srbiju, te potpisati Tajnu konvenciju kojom je došla u status protektorata. Tajnom konvencijom Austro-Ugarska je željela vezati Srbiju uz sebe, te onemogućiti srpsku propagandu u Bosni i

Hercegovini, koju je Srbija u svojoj ekspanziji svojatala. Knezu Milanu je Tajna konvencija odgovarala jer je njome dobio jamstva da će imati zaštitu moćne Monarhije za sebe i svoju dinastiju. Posebno nepovoljan za Srbiju je bio članak 4. kojim se ograničava pravo Srbije da sklapa saveze i ugovore s drugim državama bez prethodnog odobrenja Austro-Ugarske.

Za vrijeme cijele vladavine kneza Milana vidi se njegova ovisnost o Austro-Ugarskoj koja je time imala utjecaj i na političke odnose u samoj Srbiji. Jedan od najvećih vanjskopolitičkih promašaja Milana Obrenovića bio je rat koji je poveo protiv Bugarske 1885. godine. Do rata je došlo zbog ujedinjenja Bugarske i Istočne Rumelije, što je Milan vidio kao kršenje Berlinskog ugovora i kao opasnost za srpsko širenje na jug. Prije rata kralj Milan je tražio saveznike od kojih mu je Osmansko Carstvo obećalo neutralnost, dok Rumunjska, Grčka i Crna Gora nisu bile na njegovoj strani. Glavna greška je u tome što njegova glavna saveznica Austro-Ugarska nije željela taj rat već joj je odgovarao bugarski knez kojeg nije voljela Rusija. Uvjeren u svoju moć, iako vojno nespreman, Milan Obrenović kreće u rat protiv Bugarske u kojem je doživio poraz. Tim je porazom izgubio na svom ugledu kao i na samopouzdanju, te je na kraju odlučio abdicirati 1889. godine, unatoč protivljenju Austro-Ugarske i Njemačke. Za vrijeme vladavine njegova sina Aleksandra odnosi s Austro-Ugarskom se pogoršavaju, prije svega zbog konkurencije koju srpskoj industriji radi uvoz iz Monarhije, ali i zbog teritorijalnih sukoba oko Makedonije. Za vanjsku politiku kralja Aleksandra može se reći da je bila nestalna, krećući se prvo prema Rusiji, da bi od 1902. godine tražio oslonac na Austro-Ugarsku. No, Austro-Ugarska nije ozbiljno shvaćala kraljeve ponude, a bili su i svjesni da je njegov položaj na vlasti jako nesiguran zbog nezadovoljstva njegovom vladavinom u Srbiji.

Kada govorimo o unutarnjoj politici Obrenovića ona je uvelike ovisila o vanjskoj politici, tj. položaju u kojem je Srbija bila prema Austro-Ugarskoj i Rusiji. U unutarnjoj politici Obrenovići imaju veliki utjecaj prije svega na oblikovanje političkog života. Oni su bili ti koji su postavljali i smjenjivali vlade, postavljajući one stranke na vlast koje su im bile poslušne, a u slučaju neslaganja s njihovom politikom bile su smjenjivane s vlasti. Pošto je želio provoditi proaustrijsku politiku, Milan Obrenović je na vlast doveo Naprednu stranku koje je provodila njegovu politiku. Za vrijeme naprednjačke vlade donesena je Tajna konvencija koja je potpisana prema želji Milana Obrenovića. Zatim se počela graditi željeznička pruga kroz Srbiju s ciljem povezivanja s Monarhijom, a s

time je i Srbija postala važnija u trgovinskom smislu, postavši poveznicom Srednje Europe s istokom. Na unutarnjem planu veliki utjecaj je imala i Timočka buna 1883. godine koja je izbila na istoku Srbije među seoskim stanovništvom nezadovoljnim svojim položajem. Vlast je željela provesti svoju odluku o oduzimanju oružja od naroda, u sklopu svoje politike stvaranja narodne vojske, ali kao odgovor dobili su pobunu seljaka. Buna je poslužila Milanu Obrenoviću kao opravdanje za progon radikala, svojih najvećih protivnika. Njihove vođe su zatvarane i osuđivane na smrt, stranka je bila organizacijski razbijena, dok je glavni vođa Nikola Pašić pobjegao u Bugarsku. U progonstvu će ostati sve do Milanove abdikacije 1889. godine, što govori koliko se protivio Pašićevom povratku u zemlju. Sljedeći važan događaj koji je utjecao na politički život Srbije bio je rat s Bugarskom 1885. godine. Taj poraz nagnao je Milana Obrenovića da sklopi primirje s radikalima, kao najmoćnijom strankom. Radikali prihvaćaju tu kraljevu ponudu jer je i njima odgovaralo razdoblje mira i dolazak na vlast. Pošto je poraz u ratu uništio njegovo samopouzdanje i želju za vladanjem, kralj Milan se odlučuje na abdikaciju 1889. godine. Prije toga želio je omogućiti svom maloljetnom sinu Aleksandru nesmetan put do vlasti. U dogovoru s političkim strankama Milan donosi Ustav iz 1888. godine, kojim se demokratizira politički život Srbije. Od sada je puna zakonodavna vlast bila u rukama Narodne skupštine. Godine vladavine Aleksandra Obrenovića obilježene su stalnim sukobima s radikalima koji su u to vrijeme imali ogromnu premoć u političkom životu. Cilj Aleksandrove politike bio je razbijanje jedinstva Radikalne stranke, ali u tome nije uspio, pošto je Nikola Pašić imao veliki ugled u stranci. Aleksandrov autoritarni stil vladavine, obilježen s nekoliko državnih udara, te uvođenjem diktature od 1897. do 1900. godine, stvorio je veliki otpor među političkom elitom, ali i u narodu. Skandali s njegovim privatnim životom u braku s kraljicom Dragom loše su utjecali na njegovu reputaciju. Na kraju njegova vladavina završava s okrutnim ubojstvom 1903. godine, a time završava i razdoblje vladavine dinastije Obrenović.

Za kraj se može reći da je razdoblje dinastije Obrenović u promatranih 25 godina vladavine bilo obilježeno unutarnjim i vanjskim okolnostima u kojima se Srbija nalazila. To je razdoblje stalnih sukoba između velikih sila, prije svega Rusije i Austro-Ugarske, oko premoći nad jugoistočnom Europom. U takvim odnosima Srbija je kao ekonomski i politički slaba država bila primorana odabrati stranu. Obrenovići su se odlučili za Austro-Ugarsku kao svoju glavnu saveznicu, što se nije sviđalo Rusiji, ali ni

radikalima kao najmoćnijoj stranci u Srbiji. Odabir njihove vanjske politike uvelike je određivao unutarnji život u zemlji. Zbog svog autoritarnog stila vladavine Obrenovići su doživljavali nekoliko atentata, od kojih je onaj posljednji na kralja Aleksandra uspješno izvršen, te on označava silazak dinastije s povijesne pozornice.

7. Literatura

DRAGNICH, Alex N., 1990., Jovan Ristić and Serbia's struggle for independence and democracy, *Serbian Studies*, 5, br. 3, 1990, 57-66.

DUKOVSKI, Darko, 2005., *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, Dio 1: 1800. do 1914.*, Zagreb: Alinea, 2005.

Enciklopedija Jugoslavije, 1968., Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1968.

ČUBRILOVIĆ, Vasa - ČOROVIĆ, Vladimir, 1938., *Srbija od 1858. do 1903.*, Beograd: Geca Kon, 1938.

JAKŠIĆ, Grgur, 1953., *Iz novije srpske istorije: abdikacija kralja Milana i druge rasprave*, Beograd: Prosveta, 1953.

JANKOVIĆ, Dragoslav, 1951., *O političkim strankama u Srbiji XIX veka: (doktorska disertacija)*, Beograd: Prosveta, 1951.

JEVTIĆ, Dragoš, 1990., „Struktura Narodnog predstavništva po srpskim ustavima.“ U *Ustavni razvitak Srbije u XIX i početkom XX veka: zbornik radova*, ur. Miodrag Jovičić, 113 – 119. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1990.

KANDIĆ, Ljubica, 1990., „Ustavnopravni razvoj Kneževine i Kraljevine Srbije (do 1918. godine).“ U *Ustavni razvitak Srbije u XIX i početkom XX veka: zbornik radova*, ur. Miodrag Jovičić, 15 – 25. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1990.

PEROVIĆ, Latinka, 2006., *Između anarhije i autokratije. Srpsko društvo na prelazima vekova (XIX-XXI)*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006.

POPOV, Čedomir et alii., 1983., *Istorija srpskog naroda*, 6. knj, 1. tom, Beograd: Srpska književna zadruga, 1983.

POPOVIĆ-OBRAĐOVIĆ, Olga, 2008., *Kakva ili kolika država. Ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX-XXI veka*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2008.

PRODANOVIĆ, Jaša, 1947., *Istorija političkih stranaka i struja u Srbiji*, knj. 1., Beograd : Prosveta, 1947.

Vojna enciklopedija, 1975., Beograd: Izdanje redakcije vojne enciklopedije, 1975.

Izvori

Ustav Knjažestva Srbije, 1869., Beograd, Državna štamparija, 1869.

Ustav Kraljevine Srbije, 1888., Beograd, Kraljevska-srpska državna štamparija, 1888.

Ustav Kraljevine Srbije, 1901., Beograd, Državna štamparija Kraljevine Srbije, 1901.

Ustav za Kraljevinu Srbiju (1903.), 1916., Državna štamparija Kraljevine Srbije, 1916.

Internet

https://bs.wikipedia.org/wiki/Aleksandar_Obrenovi%C4%87 (3. prosinca 2016.)

[https://hr.wikipedia.org/wiki/Milan_Obrenovi%C4%87_\(kralj\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Milan_Obrenovi%C4%87_(kralj)) (3. prosinca 2016.)

https://sh.wikipedia.org/wiki/Draga_Obrenovi%C4%87 (3. prosinca 2016.)

Ivan Marušić

Politika Obrenovića od 1878. do 1903. godine

Sažetak

U diplomskom radu autor je na temelju relevantne literature i izvora prikazao vladavinu srpske dinastije Obrenović u razdoblju od 1878. do 1903. godine. Promatrano razdoblje počinje 1878. godine kada Srbija formalno postaje samostalna država te završava događajem poznatima kao „majski“ prevrat 1903. godine. To razdoblje obilježeno je vladavinom Milana Obrenovića i njegova sina Aleksandra. Milan Obrenović usmjerava politiku Srbije prema Austro-Ugarskoj, što će biti od presudne važnosti za njezin unutarnji razvoj u budućnosti. Njegova vladavina će biti obilježena autoritarnim stilom vladavine, čestim smjenama vlada, te sukobima s Radikalnom strankom koja mu je bila glavni protivnik. Zbog poraza u ratu protiv Bugarske 1885. godine, Milan Obrenović odlučuje podnijeti ostavku i prepustiti vlast maloljetnom sinu Aleksandru. Vladavina Aleksandra Obrenovića bila je obilježena s nekoliko državnih udara, progonom političkih protivnika, te njegovim privatnim životom i brakom s Dragom Mašin. To je imalo loš utjecaj na njegovu popularnost u Srbiji, pa će kao rezultat te činjenice doći do „majskog“ prevrata 1903. godine u kojem će biti ubijen. Ta događaj će označiti kraj dinastije Obrenović.

Ključne riječi: Milan Obrenović, Aleksandar Obrenović, Napredna stranka, Liberalna stranka, Radikalna stranka, unutarnja politika, vanjska politika

Ivan Marušić

Obrenović's politics from 1878 to 1903

Summary

In the graduate thesis the author on the basis of relevant literature and historical sources shows the ruling of serbian dynasty Obrenović in period from 1878 to 1903. The observed period starts from 1878 when Serbia formally became independent state, and finished with the event known as the May coup in 1903. That period is marked by ruling of Milan Obrenović and his son Aleksandar. Milan Obrenović directed the Serbian policy towards Austria-Hungary which would be crucial for her domestic development in future. His ruling period would be marked with authoritarian way of ruling, frequent shifts of governments, and conflicts with Radical party which was his main rival. Because of war with Bulgaria in 1885, Milan Obrenović decided to resign from the throne and leave it to his underage son Aleksandar. Ruling of Aleksandar Obrenović was marked with several coups, persecution of political rivals, and his private life and marriage with Draga Mašin. That was bad for his reputation in Serbia, so as a result of that fact it would come the May coup in 1903, in which he would be killed. That event would marked the end of Obrenović dynasty.

Key words: Milan Obrenović, Aleksandar Obrenović, Progressive Party, Liberal Party, Radical Party, domestic policy, foreign policy